

Bent Ek og Olav Homlebekk

Gruvesamfunnet på Tretjennsåsen

En historisk beretning om
Skaragruvene på Eiker

Kongsberg 1997

Bent Ek og Olav Homlebekk:

**Gruvesamfunnet
på
Tretjennsåsen**

**En historisk beretning om
Skaragruvene på Eiker**

Norsk Bergverksmuseum

Skrift nr. 13

Kongsberg 1997

Norsk Bergverksmuseums skriftserie

Skrift nr. 13

Skriftseriens redaksjon:
Fred Steinar Nordrum
Bjørn Ivar Berg

© Norsk Bergverksmuseum og forfatterne 1997

Skrift nr. 13 er utgitt av Norsk Bergverksmuseum i samarbeid med Skara Sølvgrubers Venner.

Utgivelsen er støttet av Øvre Eiker kommune.

Bestillinger og henvendelser:
Norsk Bergverksmuseum
Postboks 18
3601 Kongsberg
Telefon: 32 73 32 60
Fax: 32 73 02 63

ISBN 82-91337-14-4
ISSN 0800-1885

Trykk: M. Vanbergs Trykkeri AS, Kongsberg

*Omslagsfoto: Inskripsjon ved Skaragruvene.
Foto: Norsk Bergverksmuseum - Per Halvor Sælebakke.*

Innhold:

Skjerpet i «Skara skov»	7
En næringsvei med tradisjoner	10
Fahlbånd og ganger	13
Den eldste bosetningen i området	15
Et gruvesamfunn blir til	20
Optimisme og underskudd	29
Husmannsfamiliene og drømmen om sølvet lever videre	41
Skara Sølvgrubers Venner	46

Utgivernes forord

Skara sølvgruver ble tatt opp i 1770 og drevet som en del av Kongsberg Sølvverk. Historien om dette gruvefeltet er en interessant del av Sølvverkets historie i krisetiden på slutten av 1700-tallet. Det i mer enn én forstand marginale gruvefeltet, som ligger i Eiker, viser hvilke problemer sølvverksdriften slet med på denne tiden. Den aldri sviktende bergmannsoptimismen var en drivkraft i flere hardnakkede forsøk på å ta opp gruve drift i et stort område rundt Kongsberg - forsøk som ikke lyktes. Som kjent endte krisetiden i beslutningen om at Sølvverket skulle nedlegges i 1805.

Lokale entusiaster har gjennom flere år interessert seg for restene etter Skaragravene og utført et bety-

delig arbeid for å bevare og sette i stand kulturminnene, og tilrettelegge området for besøkende med informasjon i form av skilting, brosjyre m.v. Norsk Bergverksmuseum setter stor pris på den imponerende arbeidsinnsatsen som her er nedlagt, og er svært glade for at to av medlemmene i Skara Sølvgrubers Venner har skrevet den historiske beretning om driften som nå foreligger.

Museet takker både Venneforeningen og spesielt forfatterne Bent Ek og Olav Homlebakk for deres store arbeid, samt Øvre Eiker kommune for velvillig støtte til utgivelsen!

Skriftseriens redaksjon

Forfatternes forord

Det var sommeren 1991 at interimstyret i Skara Sølvgrubers Venner besluttet at en skulle starte innsamling av stoff til hefte/bok om Skaragruvene. Samme høst ble undertegnede forespurt om de ville stå for dette arbeidet, og begge sa straks ja til et så interessant oppdrag – vel uten å ha helt begrep om hvilken enorm mengde av kildemateriale vi ga oss i kast med.

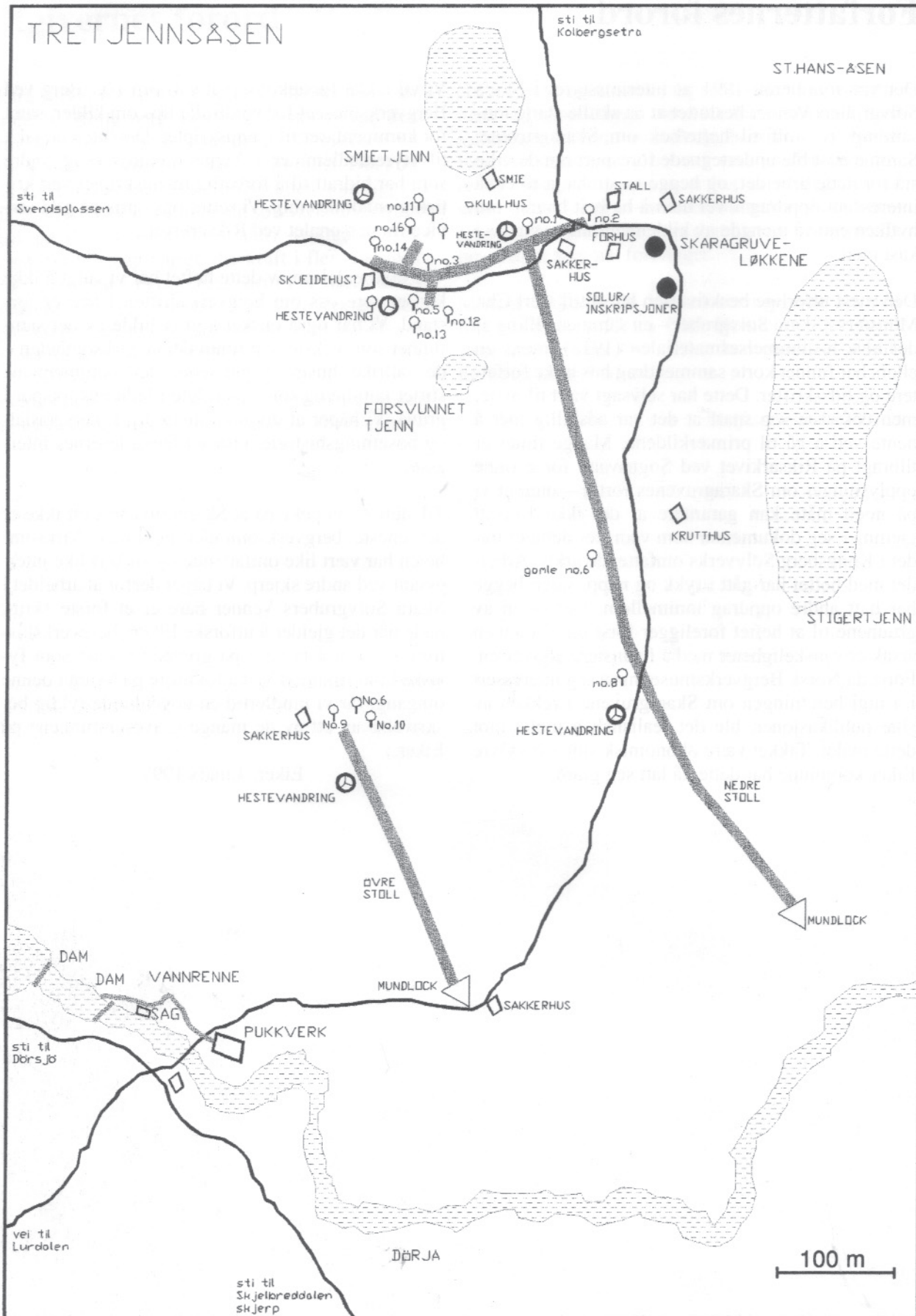
Den mest utførlige beskrivelsen har hittil vært Chr. Münsters «Skara Sølvgruber – en sammenstilling af det hele bedømmelsesmateriale» (1912), mens en ellers har funnet korte sammendrag hos ulike forfattere og tidsskrifter. Dette har selvsagt vært til nytte, men det viste seg snart at det var adskillig mer å hente ved å gå til primærkildene. Mange timer er tilbragt på Riksarkivet ved Sognsvann for å finne opplysninger om Skaragruvenes fortid – uten at vi på noen måte kan garantere at det ikke fortsatt gemmer seg dokumenter som vedrører dette området i Kongsberg Sølvverks omfattende arkiv. Arbeidet med heftet har gått i rykk og napp, siden begge har hatt andre oppdrag innimellom. Det er en av grunnene til at heftet foreligger først nå. En annen årsak er vanskeligheter med å finansiere utgivelsen. Først da Norsk Bergverksmuseum sa seg interessert i å utgi beretningen om Skaragruvene i rekken av sine publikasjoner, ble det realistisk å jobbe mot dette målet. Takket være økonomisk støtte fra Øvre Eiker kommune har dette nå latt seg gjøre.

Vi vil takke førstekonservator Bjørn Ivar Berg ved Bergverksmuseet for verdifulle tips om kilder, samt for kommentarer til manuskriptet. Dessuten en takk til styremedlemmer i Venneforeningen og andre som har bidratt til å forbedre manuskriptet ved kritisk gjennomlesning. Vi setter også pris på god service fra personalet ved Riksarkivet.

Ved utarbeidelsen av dette heftet har vi valgt å ikke konsentrere oss om bergverksdriften i snever forstand. Vi har også ønsket å gi et bilde av det samfunnet som vokste opp rundt denne virksomheten – de tallrike husmannsplassene, der bergmennene stiftet familie og sønnene fulgte i fedrenes fotspor i gruva. Vi håper at disse glimtene fra Eikers sosial- og bosetningshistorie også vil fange lesernes interesse.

Til slutt vil vi peke på at Skaragruvene slett ikke er det eneste bergverksområdet på Eiker. Virksomheten har vært like omfattende og sikkert like interessant ved andre skjerp. Vi håper derfor at arbeidet i Skara Sølvgrubers Venner bare er et første skritt, både når det gjelder å utforske Eikers bergverkshistorie og mot å ta vare på gruveområdene som fysiske kulturminner. Ved å fokusere på Skara i denne omgang, får vi imidlertid en nogenlunde fyldig beskrivelse av ett av de mange gruvesamfunnene på Eiker.

Eiker, 4.mars 1997

Finne av Skara-skjerpet nevner stadig «Tretjennsåsen», som må være et gammelt navn på åsen mellom Kolbergsetra og Dørja. Det har åpenbart ligget et tredje vann her, i tillegg til Stigertjenn og Smietjenn.

Skjerpet i Skara Skov

«Udi Skara Skoven i Sembs Fierdingen ved Dørja Elv i Eger Præstegield 1 ½ Miil fra Kongsberg fandt Skierperen Eener C.S. Kiemp i Aaret 1769 et nyt Feldt for Sølvanviisninger som Aaret effter bleve tagne i Belæg.»¹

Slik beskriver oberberghauptmand Morten Thrane Brännich opprinnelsen til «Schara Schierp» eller «Skarragruvene», som det etterhvert ble hetende på folkemunne.

Nå viser det seg at forhistorien til disse skjerpene er mer komplisert enn som så. I november 1772 sendte nemlig bergmannen Bertel Bertelsen en skrivelse til Det Kongelige Oberbergamt på vegne av seg selv og tre andre arbeidere ved Sølvverket; Jens Olsen Hougen, Anders Olsen Biring og Christen Hansen Aasen (Brendaasen). Han minner om at det var dem som oppdaget Skara-skjerpene for 3-4 år siden, og at de innberettet dette til bergmester Green på Kongsberg. De etterlyste sin rettmessige finnerlønn, for som Bertel skriver:

«.....skulde der ingen Belöning eller forfræmmelse vere for den der Lader sig Bruge til at Skierpe og med tungt Arbeide opfylder Jorden og der ved søger at blaatte gangene for at behugge Dene da ville der ingen meer söge efter de Ting som forsaarsager at Sölv Værket Continuerer.»²

Noen dager senere, den 28. november 1772, ble de fire bergmennene innkalt til Oberbergamtet på Kongsberg sammen med diverse vitner, og «effter megen Examen» utferdiget fungerende bergmester S.H. Madelung en erklæring som kaster ganske godt lys over forholdene rundt sølvfunnet.

De fire bergmennene hadde gjort et skjerp i Skara-skogen «for omtrent 4 Aar siden», altså høsten 1768, men dette hadde ikke inneholdt noe sølv, bare blend og kobber. Neste vår ville Bertel Bertelsen fortsette å skjerp i området, men da fikk han beskjed av Oberbergamtet om at Sølvverkets egne skjerpere alt var i full gang her, ledet av Ener C. Kiemp. Kiemp hadde på sin side fått tips om dette fra en femte bergmann, Amun Alfsen, som påsto at han hadde skjerpert på denne åsen alt høsten 1767. Slik gjengir Madelung historien om hvordan Ener Kiemp fant Skara-skjerpert:

«Amun Alfsen forklarede at han og en Mand til som nu er Soldat, borede og fylgte noged paa same sted omtrent et aars tid förend disse og han havde heller icke agtet at forlade det. Men Scherpern Ener Kiemp kom engang til Amun Alfsen som boer i Nærheden af Skara Skov, og sagde iblandt andet, at hand var der i Skoven paa Schierping, derpaa sagde Amun Alfsen til ham, gaae hen til Trækiend Aassen, der har ieg begyndt at Schierpe men kand

Plassen Storemyr i Lurdalen, der Amun Alfsen bodde. (Foto: Bent Ek).

iche skionne enten det duer noget eller ey. De første 4 benægtede aldeles at der var bored eller fyldt no-
ged Paa den stæd för de gjorde det. Schierperen
Ener Kiemp sagde, at som hand omtrent for 4 à 5
aar siden gik i Skara Skov og Schierpede tilligemed
med havende Folk, gik han ind til Amun Alfsen, og
da Amun saae hand havde Feisel og Gjern med sig,
spurte hand om hand gik der i Marken og Scher-
pede, hvortil Ener svarede Joe, Derpaa sagde Amun
Alfsen: Ved Trækiend-Aasen gaaer en gang og Fall
ogsaae hvor ieg har arbejdet noged paa, See efter
om der icke Findes noged, derpaa gik Ener Kiemp
allene der hen og fandt der var lidet Fyldt, og bored
ret eller chut, Slog af nogen Stuffr men fandt ingen
Ertz derudi siden gik han hist og her og derfra i vest
hvor han omtrent 30 [...] fra bemelte stæd fandt
gang med Ertz udi Som er den stæd der er i belæg
og kaldes No.1.³

Forøvrig kunne Ener Kiemp fortelle at han hadde skjerpert i disse traktene alt for 18-20 år siden, men uten å finne noe. Etter at alle vitneprovene var tatt opp, kunne Oberbergamtet bare konkludere med at det var høyst uklart hvem som egentlig burde regnes som finner av Skara-skjerpert. De opprinnelige innberetningene fra Bertel Bertelsen og Amun Alfsen er nok gått tapt – de var åpenbart blitt borte alt i 1772. Oberbergamtet kunne dermed bare holde seg til partenes egne utsagn, og som vi har sett, var de slett ikke enige om hvem som var først ute. Dessuten mente Oberbergamtet at det var tvilsomt om

Ener Kiemp hadde særlig nytte av de opplysningene som bergmennene hadde gitt ham. Likevel bestemte Madelung seg for å løse konflikten i minnelighet. Han tilkjente de fem bergmennene en finnerlønn på 25 riksdaler på deling »...til encouragement for dem eller andre i fremtiden til at opfinde det som bedre er...».

Enden på det hele var altså at de fem bergmennene ble belønnet med 5 riksdaler hver – det tilsvarte en snau månedslønn for en alminnelig gruvearbeider. Riktignok ble dette først utbetalt i april året etter, tydeligvis etter nye purringer fra de fem bergmennene, men Bertel Bertelsen og vennene hans ser ut til å ha slått seg til ro med dette. Amun Alfsen sendte derimot nok et brev til Oberbergamtet, der han søkte om å bli ansatt som mestersmed ved Skara. Han hadde da vært smedsvenn ved Sølvverket i 30 år, og mente at en forfremmelse kunne vært på sin plass som en takk til «den Første Finderen til Schara Schurff». I regnskapsbøkene finner vi imidlertid fortsatt Amun oppført dels som smedsvenn, dels som vanlig gruvearbeider, så ansøkingen ble nok avvist.⁴

Det var altså adskillig dramatisk omkring skjerpert i Skara-skogen. Dessuten gir denne historien et innblikk i Kongsberg Sølvverks aktivitet i skogene mellom Eiker og Nummedal, og den introduserer oss for tre vidt forskjellige sosiale lag i gruvesamfunnet.

Skaragruvene er blitt et populært utfluktsmål, og hver sommer arrangerer venneforeningen turer for skoleklasser og foreninger. Her er det Arne Thorkildsen som orienterer medlemmer av Drammens og Omegns Turistforening. (Foto: DT&BB).

På toppen av pyramiden har vi bergverksledelsen i Kongsberg, representert ved S. H. Madelung. Dette var den desiderte overklassen i bergstaden, med ansvar for driften av hele Sølvverket. I forbindelse med befaringer av Skara-skjerpet og rapporter om drivverdigheten, støter vi med jevne mellomrom på menn fra dette sjiktet.

Derneft har vi de relativt høyt lønnede fagarbeiderne, slike som den profesjonelle skjerperen Ener Kiemp. I dette mellomsjiktet hadde vi også overstigerne og pukkstigerne, som ledere for den daglige driften ved de enkelte gruver og pukkverk. Dessuten må vel mestersmedene regnes med til denne gruppen.

Nederst har vi så et stort antall gruvearbeidere, representert ved Amun Alfsen, Bertel Bertelsen, Jens Olsen Hougen, Christen Hansen Brendaasen og Anders Olsen Biring. De fleste var født inn i gruvesamfunnet og hadde arbeidet i gruvene fra de var barn. På fritiden ble de altså oppmuntret til å drive skjerpung på egenhånd og innberette eventuelle funn til ledelsen på Kongsberg. De profesjonelle skjerpere, som gjennomskjokke skogene systematisk og kartla fahlbånd og ganger, kunne gjøre seg nytte av tips fra amatører som Amun Alfsen og Bertel Bertelsen.

Men hvem var egentlig disse mennene som kranglet om å bli regnet som finner av Skara-skjerpet? Om Bertel vet vi ikke annet enn at han bodde på Kongsberg og at han noen år seinere var ansatt som smed ved Sølvverket. De andre hadde derimot en viss tilknytning til traktene rundt Tretjennsåsen. Christen Hansen holdt til på plassen Brendaasen og var dermed så å si nærmeste nabo til det nye skjerpet. Jens Olsen hadde vært bergmann siden han var 9 år gammel, og hadde vokst opp i traktene rundt Dørsjø. Foreldrene bodde på plassen Haugen under Ulland,

men omkring 1770 ryddet Jens sin egen plass i Kolbergdalen ved nordenden av vannet. De to siste finnerne bodde i Lurdalen; Anders Olsen kom fra plassen Biring rett ved grensen til Kongsberg, mens Amund Alfsen bodde på Storemyr et stykke lenger inn. Sistnevnte kom opprinnelig fra Brandval på Jevnaker og gikk i Sølvverkets tjeneste først som 16-åring.

Som de fleste bergmenn var Ener Caspersen Kiemp født inn i bergverkssamfunnet, som sønn av pukkstiger Caspar Kiemp og Helle Marie Enersdatter. Han var født på Kongsberg i 1735 og begynte som gruvearbeider i 10-årsalderen. 22 år gammel giftet han seg med Marie Andersdatter Biring, og de fikk seg eget hus på Dyremyr. Så seint som i 1765 er han oppført i mantallet som «hauer», d.v.s. alminnelig gruvearbeider – han hadde altså ikke hatt stillingen som skjerper særlig lenge da han fant Skara-gruvene. Skjerperen var en fagmann, og en viktig brikke i bergverksdriften. At dette var en viktig og ansvarsfull oppgave, understrekes av at skjerperen ble regnet som «Bergmand af 1ste Classe» med fast månedslønn på 10 riksdaler.⁵

Fra 1770 og fram til 1782 drev Ener Kiemp skjerpung både ved Skara og andre steder i 3. revir, i spissen for et arbeidslag med 4 til 10 «skjerpe-knekter». Så ble han overført til et annet revir, og vi finner nye spor etter ham noen år seinere, ved St. Andreas-skjerpet i Knutefjell-området, der han har hugget inn følgende inskripsjon: GUD GIV DETTE SKIERP MAA I EDEL ANBROK GAA OG ALDRI BLIVE ØDE. FUNDET AF ENER KIEMP 1787 D.4.SEP.

På sine eldre dager ble Ener C. Kiemp oppseer ved Svartaas-skjerpet i 3. revir. Han døde på Korpe-moen ved Kongsberg i 1794, 62 år gammel.

En næringsvei med tradisjoner

Skjerpet i Skara-skogen var slett ikke det første tilfellet av gruvedrift på Eiker. Men hvor omfattende var egentlig bergverksdriften her i gammel tid? Dessverre er det tynt med kildemateriale om den aller eldste virksomheten på dette området her til lands. Mye av det som er skrevet om emnet baserer seg derfor på spekulasjoner og muntlig tradisjon. Et spennende sagn er knyttet til de rike «Bingsherrene», som skal ha utstyrt hestene med sko av sølv. Dette sagnet har gitt grunnlag for spekulasjoner om en rik gruvedrift på Holtefjell en eller annen gang i fjern fortid. Videre skal det ha vært storstilt gruvedrift i Gravdals-fjellet på grensen mot Konnerud i middelalderen, og ifølge tradisjonen skriver gruvedriften i Vestfossen seg fra tida før reformasjonen.⁷

Etter en nærmere gjennomgang av kildematerialet, må imidlertid alt dette avvises som spekulasjoner.⁸ De første sikre sporene etter gruvedrift på Eiker har vi først i 1528, da kong Christian II omtaler ett av sine norske bergverk som «Egersberg», uten at vi vet noe om hvor disse gruvene lå.

Først ved begynnelsen av 1600-tallet er vi på nogenlunde trygg historisk grunn. I 1602 opprettet kong Christian IV «Egers Bergværk», som skulle baseres på produksjon av jern. Samtidig fikk Eiker status som eget len, og som lensherre utpekte kongen Lorenz von Hadelen, som også skulle være øverste leder for bergverket. Sem kongsgård ble lensherrens residens, mens Vestfossen skulle være

sentrum for selve driften, med smeltehytte, pukkerverk og andre verksbygninger. Malmen kom trolig fra gruvene i selve Vestfossen, eller fra gruvefelt i nærheten.

Kongen hadde store planer for disse gruvene, men driften ble ikke langvarig. Alt i 1605 ble smeltehytta bortforpaktet «for en rimelig penge», og det ser ut til at driften stanset kort etter. Riktignok ble den første sølvmalmen fra Kongsberg smeltet i Vestfossen, men deretter ble hytta omgjort til en stangjernshammer.⁹

På gårdene Kolberg, Skara og Skjelbred skjerpet den tyske bergverkseksperter Tobias Kupfer i årene omkring 1620, men heller ikke her ble det gjort drivverdige funn. Da de rike sølvfunnene i Sandsvær kom for dagen i 1623, ble derfor all oppmerksomhet rettet mot dette, og dermed var det slutt på sølvfeberen på Eiker – foreløpig.

Derimot viste det seg å være drivverdige jernforekomster flere steder i bygda. Hassel jernverk ble opprettet i 1649, med egen smeltehytte på Daler ved Skotselv og gruver i Hasselåsen. I mer enn 200 var dette et betydelig industriforetak, etterhvert også med gruver ved Dramdal, Besseberg og Såsen. Utfallet av andre prosjekter var imidlertid mindre heldig. Gregers Sinchler ble f.eks. ruinert da han omkring 1690 satte igang et storstilt gruveprosjekt på gården Hals.¹⁰

De kobberholdige Bergsgruvene ved Ormåsen var ett av flere områder på Eiker som alt var i drift da Skaragruvene ble etablert. Også her var det Kongsberg Sølvverk som sto for driften, og stedet ble kalt «Eker Kiesgrube». På 1800-tallet ble driften gjenopptatt i privat regi av Eker Kobberverk. Bildet viser rivingen av bygningene ved verket omkring 1890. (Foto: Utlånt av Per Berg).

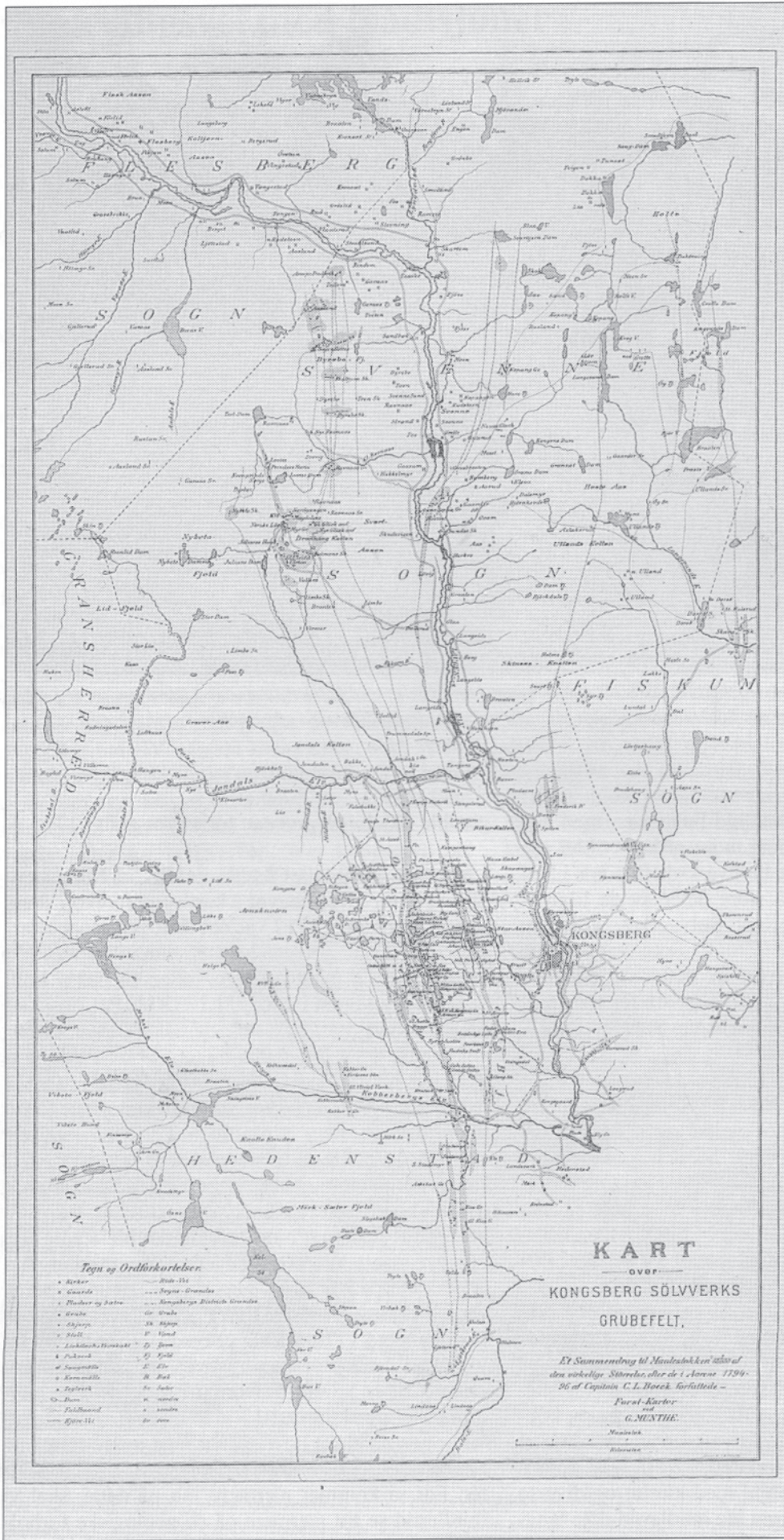
Smeltehytta på «Hytevolden» ved Jungerbekken ble trolig anlagt i forbindelse med kobbergruvene ved Ormåsen, og er i såfall betydelig eldre enn Skaragruvene. Sporene etter den ble nærmest utslettet i forbindelse med utbyggingen av Jungerveien.
(Foto: Bent Ek).

Det var altså Eikers nabobygd Sandsvær, med den nyanlagte byen Kongsberg, som raskt utviklet seg til det store sentrum for bergverksdriften her i landet. Imidlertid ble også store deler av de tilgrensende distriktene underlagt Sølvverket, gjennom «cirkumferensakten» av 1720. På Eiker var det hele 240 gårder som var berørt av dette, og bøndene hadde plikt til å levere trevirke og stå for transport av mat og proviant. Dessuten hadde Sølvverket enerett på utvinning av sølv.¹¹

Grensetraktene mellom Eiker og Kongsberg tilhørte altså Sølvverkets område, og her støtte en også på gruver «fra ældgamle tider». Mester Tobias hadde altså skjerpet ved gårdene Kolberg, Skara og Skjelbred tidlig på 1600-tallet. Hundre år seinere var det ny interesse for dette feltet, og i 1730-åra ble driften ved Skjelbred-gruvene gjenopptatt av private. Det var herrene Cicignon og Rosing, eierne av Det Jarlsbergske Sølvverk, som fikk tillatelse til dette, selv om gruvene lå innenfor Kongsbergs cirkumferens. Årsaken var nok at driften skulle baseres på bly og kobber, med sølv som et biprodukt – selskapet fikk da også navnet «Det Egerske sølv- og kobberholdige blyværk». Beskrivelsene av dette verket gir inntrykk av nokså omfattende drift, med oppføring av pukkverk, vannhjul med kjerrat og diverse driftsbygninger. Suksessen ble imidlertid ikke langvarig, og etter diverse nedleggelse og oppstartin-

ger, ble Skjelbred-gruvene forlatt for godt i 1765.¹²

I løpet av 1700-tallet hadde imidlertid Kongsberg Sølvverk for alvor begynt å kartlegge forekomstene i dette området. I 1717 var det drift ved Hoenseter-skjerpet, mens gruvene ved Kjennerudvannet ble tatt opp første gang i 1727 – etter en pause kom driften igang igjen i 1762.¹³ I 1733 ble det også tatt opp et skjerp på Grasåsen, de såkalte Svabe-gruvene, men dette ble nedlagt alt i 1741.¹⁴ På gården Bergs eiendom, nær Ormåsen, ble det funnet kobberkis og satt igang drift for Sølvverkets regning under navnet «Eker Kiesgrube». Perioden 1732-69 var i det hele tatt en blomstringstid for Sølvverket. Under berghauptmennene Schubart og Stukenbrock utvidet bedriften kraftig. Nye maskiner og tekniske anlegg revolusjonerte driften, og det ble stadig tatt opp nye skjerp lenger og lenger unna Kongsberg by. Skara-skjerpet var altså bare et nytt kapittel i bergverkshistorien, både for Eikers og Sølvverkets vedkommende. I 1770-åra var gruvedriften et betydelig innslag i det lokale næringslivet, og hadde alt gitt opphav til en spredt bosetning i skogtraktene mellom Eiker og Nummedal – vi kan vel si at denne utviklingen nådde et høydepunkt med opprettelsen av Skara-skjerpet i 1770 og Holtefjell-skjerpet året etter. Før vi kommer nærmere inn på dette, skal vi imidlertid se litt nærmere på de geologiske forholdene som var bakgrunn for denne nye næringen.

Kart over Kongsberg Sølverks Grubefelt fra 1794.

(Foto: Riksarkivet).

Fahlbånd og ganger

Når bergverksdrift ble en såvidt betydningsfull næringsvei på Eiker, har det sammenheng med geologiske prosesser som fant sted for millioner av år siden. Skaragruvene, Kjennerudvanns-gruvene, Skjelbredgruvene, Hoenseterskjerpet, Holtefjellgruvene og Eker Kobberverk ligger alle helt i utkanten av den såkalte Kongsberg-Bamble-formasjonen. Dette er en del av det norske grunnfjellsområdet der bergartene er blitt kraftig omdannet i flere geologiske perioder.

Alt i jordas urtid startet den prosessen som etter hvert skapte disse sølvforekomstene. Langs grensen av dioritt- og gabbro-bergarter, ble det skilt ut noen millimeter tykke kisbånd, som stort sett gikk i retning nord-sør. Det var opphavet til vår egen tids «fahlbånd». Gjennom fire milliarder år ble dette grunnfjellet slitt ned og sank til slutt i havet for omkring 600 millioner år siden. I den perioden som har navnet Kambro-silur, ble store mengder småpartikler presset sammen og dannet et lag over det gamle grunnfjellet. Dette ble bergarter som skifer og kalkstein. Fjellmassene ble presset mot hverandre og dannet fjellkjeder, og bergartene ble utsatt for enorme trykk og oppvarming.

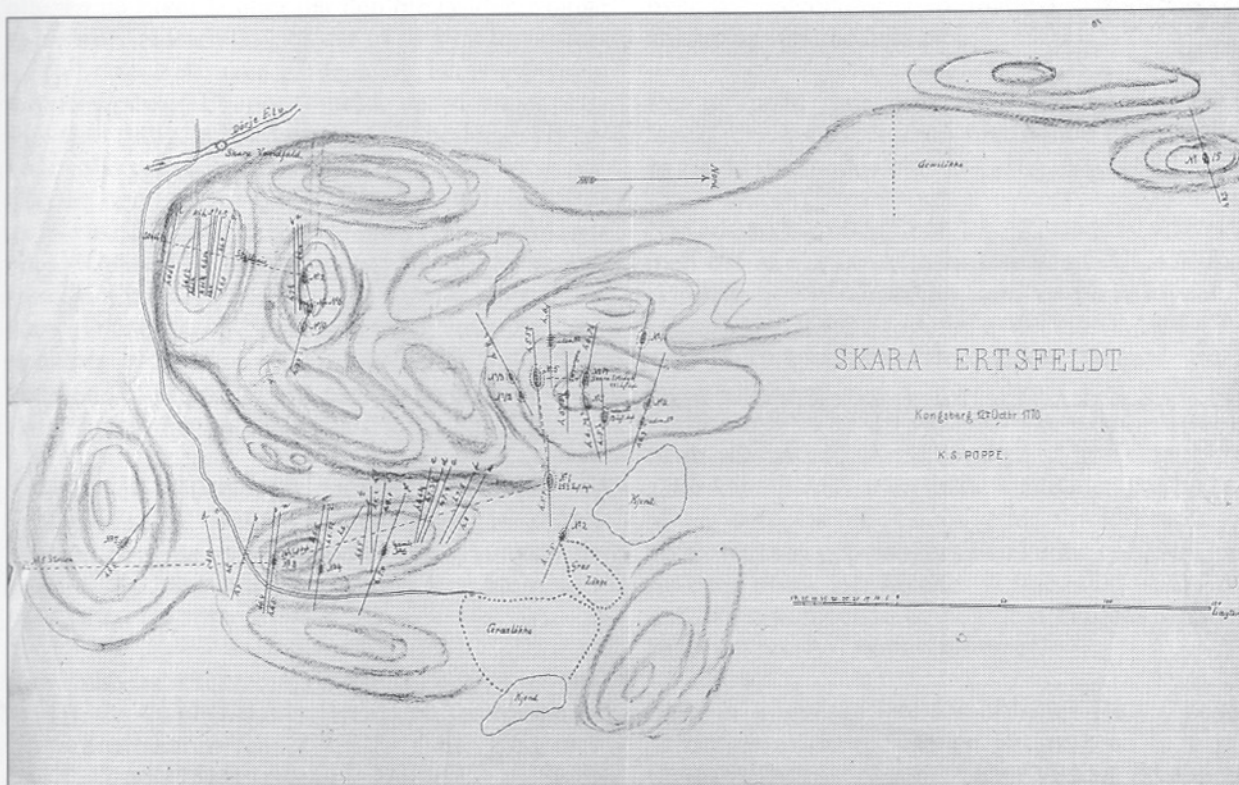
Resultatet var nye steinsorter som gneis, kvarts, kvartsitt, kalkstein og amfibolitter. Samtidig ble det dannet mineraler som skulle få stor økonomisk be-

tydning noen hundre millioner år seinere; Vi kan nevne jerngruvene i Arendalsområdet og ved Hassel, kobberet som Eker Kobberverk ble drevet på, nikkelforekomstene ved Flåt i Aust-Agder, som dannet grunnlaget for A/S Falconbridge, og kobolt ved Blaafarveværket på Modum.

Sølvet ved Kongsberg stammer imidlertid trolig fra den dramatiske Perm-tida, for drøyt 200 millioner år siden. I denne epoken var det sterk vulkansk aktivitet i de sørøstre delene av Norge, et område som idag er kjent som Oslo-feltet.

Jordskjelv fikk berggrunnen til å slå sprekker, spesielt der det var svakt, som f.eks. i de kisløpende fahlbåndene. Men det ble også dannet nye ganger: kvartsganger, flusspattganger, tungspattganger og kalkspattganger. Det skjedde ved at lavaen flommet utover og fylte sprekken, samtidig som den førte med seg overopphetet vann med ulike mineraler: blyglans, sinkblende, kobberkis og sølv. Spesielt der fahlbåndene ble krysset av de nyere gangene, samlet det seg rike forekomster.¹⁵

De to viktigste fahlbåndene ved Kongsberg finner vi på vestsiden av Lågen, «Overberget» og «Underberget». Vi har imidlertid også mange slike bånd på østsiden, i forbindelse med Anne Sophies gruve, Ramberg-skjerpet og Frederik V's gruve. Lengst

K. S. Poppes kart over Skara Ertsfeldt er datert 12. oktober 1770. Dersom dette er riktig, må de to stollene og dybden på skjerpene være tegnet inn seinere. Poppes opprinnelige kart har trolig bare vist de mange kalkspattgangene i området. (Foto: Riksarkivet).

mot øst ligger et bånd som starter i Skjelbredalen like sørøst for Dørsjø, underfarer Skara og fortsetter nordover mot Holtefjell. Egentlig er det her snakk om en lang rekke bånd som stadig forgrener seg og løper sammen igjen.

Ifølge Arne Bugges beskrivelse fra 1911 var dette båndet dominert av mørk gabbro, med innslag av dioritt, kvarts og glimmer. Enkelte steder fantes det også lyse, finkornete bånd av gneis, og det er i denne bergarten de aller fleste skjerpene ved Skara ligger.

Ved Skara kan vi skille mellom en vestlig og en østlig gruppering av fahlbåndene. Disse krysses stadig av «ganger» med andre typer mineraler, som løper retning øst-vest. I forbindelse med letingen etter sølv var det spesielt kalkspattgangene som var interessante – drivverdige sølvårer kunne nemlig finnes i skjæringspunktene mellom gneissbånd og kalkspattganger. Dersom det i tillegg forekom kvarts i disse skjæringspunktene, var sjansene for å finne gull til stede. Det var slike geologiske fenomener og kjennemerker som skjerpene brukte når de lette etter nye forekomster.

Den eldste bosetningen i området

Det har alltid vært slik at folk har bosatt seg der det var arbeid å få, d.v.s. der det fantes naturressurser som kunne utnyttes. Slik var det selvsagt med de mange mineralforekomstene på Eiker også. Bergverksdriften var en viktig faktor bak framveksten av husmannsvesenet her i bygda på 1700-tallet, men ikke den eneste. Bak utviklingen lå det også en økning i folketallet. 1700-tallet var en periode uten kriger, med økonomisk framgang og mindre sykdommer og hungersnød enn før. Dermed vokste flere barn opp, folketallet økte, og jordbruket i de sentrale delene av bygda kunne ikke lenger brødfø alle. En del mennesker flyttet til byene – både Kongsberg og Drammen vokste kraftig – mens andre slo seg ned rundt de store sag- og møllebrukene, slik at det oppsto små tettsteder. Noen valgte derimot en helt annen utvei: De ryddet seg en plass på jord som tilhørte en gårdbruker, skrev kontrakt og betalte leie til ham. De ble «husmenn». Mange av disse husmannsplassene lå nede i bygda, andre lå langt inne i de store skogene, i områder som hittil hadde vært ødemark. Skjønt helt øde var ikke disse traktene da de første husmennene slo seg ned her. Vi kjenner flere tilfeller av seterdrift fra 1600-tallet, og sannsynligvis går dette adskillig lenger tilbake i tiden. På 1500-tallet var det faktisk også fastboende på plassen Fjellbu på Holtefjell. Det kan godt ha vært bosetning på andre plasser like tidlig, uten at en har funnet spor etter dette i kildematerialet. Vi vet med andre ord ikke hvor den første husmannsplassen på Eiker lå eller når den ble ryddet. Mange av de aller eldste plassene ser ut til å ha ligget forholdsvis sentralt, nær gårdene og langs riksveien mot Kongsberg. Et annet område der vi finner plasser svært tidlig, er Lurdalen. I 1732 bodde det bergverksfolk ved Kjennerudvannet, der det altså var blitt tatt opp gruver i 1727. I tiårene som følger, støtter vi stadig på arbeidere med navn som har tilknytning til plasser i dette området: Biring, Storemyr, Røraas, Lurdalen, Haugen og Dørsjø. Sistnevnte plass var bebodd i 1758 av bergarbeideren Ole Gudmundsen og hans hustru Anne Kristine Valtersdatter, men det er godt mulig at plassen er eldre – det var seterdrift her på 1680-tallet.¹⁶

På denne tiden hadde folk også begynt å slå seg ned i skogstraktene mellom Lurdalen og Holtefjell. Dermed begynte et nytt kapittel i bosetningshistorien: Vi får husmannsplasser inne i de store skogene, langt fra allfarvei.

Bergmann og reservedragon Ellias Peersen og hustru Marthe Gundersdatter flyttet fra Vestfossen og inn til Svartskuren-vannet en eller annen gang mellom 1747 og 1751. Plassen ble kalt «Lia» og lå under Store Hals. Rundt 1760 ryddet ekteparet Tosten Halstensen Ramberg og Dorthé Marie Svendsdatter

en plass under Berg i nordenden av Svartskuren-vannet. Plassen fikk det lite smigrende (men ganske vanlige) navnet «Hølet». Fire år seinere ble Ole Andersen Saga og hustru Thore Svendsdatter bevilget rydningplass rett ved siden av Tosten og Dorthé Marie.¹⁷ Det var denne plassen på Bergseie som fikk navnet «Nordsvartskuren», mens «Sydsvartskuren» eller «Lia» i tur og orden ble bebodd av bergmennene Hans Svendsen, Grees Christensen Røe og Lars Larsen Gutterud. Når Hans Strøm berømmer Ole Andersen Saga som mannen bak «den første og best røddede plads», kan altså ikke det være riktig.¹⁸ Også i Sydsvartskuren ser det ut til å ha vært minst to plasser. Dessuten bodde det folk på Skjølsetra og sannsynligvis på andre plasser under Berg – hele området omtales nå som «Svartskuren grend».

Litt lenger øst finner vi også folk på Danemands-plassen ved Hoensvannet, som var bebodd omkring 1750, samt Christensplass og Fjellbu oppover mot Holtefjell.

Både i Lurdalen, ved Dørsjø og ved Svartskuren hadde den nye bosetningen helt klart sammenheng med bergverksdriften. Brukerne av disse plassene var nesten uten unntak bergmenn. Det eneste unntaket vi kjenner, er Embret Bjørneskytter på Dalesetra. Det må jo ha vært praktisk med kort vei mellom bostedet og arbeidsplassen – flere av arbeiderne bodde så nær gruva at de kunne gå fram og tilbake hver dag istedenfor å overnatte i arbeidsbrakker, slik mange gjorde hele uka.

Det er ingen som systematisk har sammenliknet levkårene for arbeiderne som bodde i Kongsberg by og de som hadde plasser i skogene rundt.

Når en sammenlikner berglege Rosteds beskrivelse med det vi vet om plassbrukerne, er det nok forskjellene i ekteskapsalder som er mest iøynefallende. Mens Rosted forteller at det var vanlig å gifte seg i 18-20-årsalderen i Bergstaden, finner vi nesten ingen arbeidere ved Skara-skjerpet som giftet seg før de var 30 – og det var slett ikke uvanlig å vente til en var over 40. Årsaken til en så høy ekteskapsalder kan ha vært at en måtte vente med å gifte seg til en enten arvet plassen etter foreldrene, eller hadde lagt seg opp penger til en kunne rydde og leie sin egen plass. Her kjenner vi igjen den beskrivelsen som den engelske demografen Thomas Malthus ga av det norske bondesamfunnet.

Dette er jo ganske interessant, siden Rosted peker på tidlige ekteskap som én av årsakene til bergverksarbeidernes elendige kår. Vi kan ikke uten videre påstå at plassbrukerne levde bedre enn dem som bodde på Kongsberg, men det er flere ting som

peker i den retningen. Plassen ga muligheter for å holde ei ku og kanskje et par sauer eller geiter. Like viktig var nok de ressursene en kunne høste direkte fra naturen, gjennom fiske, jakt og snarefangst, bærplukking osv. På den måten ble familien selvforsynt med en god del av de viktigste dagligvarene, slik at lønningen fra Sølvverket strakk litt lenger. Riktignok skulle leien for plassen betales –

SOSIAL NØD PÅ KONGSBERG

Henrik Rosted var berglege på Kongsberg i perioden 1792-1802. Hans beskrivelse av de sosiale forholdene i byen vitner om elendige levevilkår for gruvearbeiderne og deres familier:²⁰

Bergarbeidernes stilling og levemåte er ofte kummerlig sammenlignet med andre statsborgeres. Deres boliger er for det meste usle, elendige hytter med ett rom, med et ildsted i det ene hjørne, der all klestørk foregår. Det kommer aldri frisk luft inn, uten når døra blir åpnet. I dette rom lever og sover hele familier med 3-4, ja, flere barn, ofte med slektninger og andre losjerende i tillegg.

Bergarbeiderne drar vanligvis opp til gruvene kl.4 om morgenen, uten hensyn til årstid eller vær. På denne vandring er han kledd i en kort grov lerretsjakke med tilhørende arslær (bakstykke), med fakkell i hånden, bærende på ryggen en liten bimpel med tynt øl eller surmelk, og i kittelen noen stykker smørbrød til neste. Således utrustet vandrer han på den tunge glatte vei, uviss på om han vil vende tilbake til sitt hjem frisk og ulemlestet. [...]

Kvinnenes umåtelige trang til lediggang gjør dem uskikket til husarbeide. Den aller minste anledning er nok for dem til å løpe omkring for, som de kaller det, å glane. [...] Mødrenes dårlige eksempel virker på barna; disse, som ikke oppdras til annet enn uvitenhet og uvirkosomhet, føler bare trang til å gå rundt og tigge [...]

En annen årsak til bergarbeidernes dårlige kår er deres altfor tidlige ekteskap. [...] Så snart han har fått arbeide som sprenger, søker han om tillatelse til å gifte seg, uten på forhånd å beregne om han er i stand til å underholde kone og barn. Med piken, som vanligvis intet har lært, og i det høyeste bare har tjent et par steder, følger naturligvis ingen medgift. Det er altså lite eller ingenting å begynne med. Legger man så til at piken ofte er fruktsømmelig før bryllupet, så hender det lett at disse to kan se seg velsignet med et par barn før bryllupsåret er til ende. Frukthet er overalt bergmannens lodd likesom for den fattige i alminnelighet.

bergmenn og andre lønnsarbeidere betalte alltid i rede penger, aldri i form av arbeidsplikt – men slike utgifter hadde også den som bodde i byen. Selv om en bergmanns hjem ikke på noen måte var preget av luksus, er det ingenting som tyder på at en levde på sultegrensen heller.

Alt før Skaragruvene ble satt i drift, hadde mange bergmenn tilhold på plasser i nærheten av Skara. Det er interessant at dette stort sett var menn som først hadde gått i Sølvverkets tjeneste i voksen alder. Flesteparten av dem kom fra Eiker, Numedal og Modum, men noen kom også langveisfra. Derimot har vi ingen eksempler på at folk flyttet fra Kongsberg by og slo seg ned på husmannsplasser. Det var disse plassbrukerne som var den stabile kjernen i samfunnet rundt Skara-gruvene, og derfor kan det være interessant å se nærmere på noen av de familiene som tjente til sitt daglige brød der.

Ole Gudmundsen Hougen hadde tre sønner som vi finner ved Skara-skjerpet alt i 1771, og de ble der en årrekke. Hartvig Olsen overtok den plassen som faren hadde ryddet rett sør for Dørsjø-vannet, den såkalte «Haugen» eller «Søndre Dørsjø». Den yngste, Gudmund, ryddet seg plass under Ulland, mens den eldste av brødrene, Jens, hadde overtatt Nordre Dørsjø etter faren. Han ble etterhvert nødt til å pantsette gården og siden gå fra den, og ryddet isteden en plass i nordenden av vannet, i «Kolbergdalen». Det må ha vært omkring 1770, samme året som han giftet seg med Kirstine Clausdatter Bing. Plassen het i begynnelsen «Nordre Haugen», men seinere er den vanligvis blitt kalt «Jensrud», etter rydningsmannen. Jens Olsen Hougen var smedsvenn ved Skara i nesten en mannsalder, helt til driften stanset i 1798. Da hadde forlenget sønnen hans, Ole Jensen, begynt som bergmann samme sted.

Også brødrene Ellef, Kittil, Ole og Joen Ellefsen fra plassen Lurdahlen arbeidet ved Skara i årevis. Neste generasjon fikk også arbeidsplassen sin her: Ellef Ellefsen d.y., Christen Olsen, Hans og Ellef Kittilsen. De to sistnevnte var forøvrig begge, i tur og orden, gift med Jørand Olsdatter, datter av Ole Andersens Saga i Nord-Svartskuren. Hans ble nemlig drept i en ulykke i Underbergstollen på Kongsberg, og den yngre broren giftet seg da med enken. Ellefs og Jørands datter, Ingeborg, ble i sin tur gift med Hans Hartvigsen, sønn av Hartvig Olsen Hougen.

Troen Joensen, som kjøpte Nordre Dørsjø noen år etterat Hougen-familien hadde gått ifra plassen, tjente også til det daglige brød på Skara, og sønnene Joen og Lars fulgte begge i farens fotspor.

Likeledes var Halvor Børesen fra Skien knyttet til Skara gjennom det meste av sitt yrkesaktive liv. Han kom til Skara-skjerpet alt høsten 1770 og slo

Et kart over husmannsplassene i den vestlige delen av Eiker viser at de fleste plassene lå i nærheten av ferdsselsveiene. På slutten av 1700-tallet bodde det bergmenn som arbeidet i Skaragruvene på svært mange av disse plassene. Dessuten kjenner vi til et ti-talls plasser fra denne perioden som det ikke har vært mulig å plassere geografisk

seg ned på en plass under Skjelbred, sannsynligvis Rogndalsbråtan. Alle de tre sønnene, Gabriel, Børe og Hans, jobbet ved Skara fra 8-9-årsalderen og ble der i nærmere 30 år.

Bergmennene i Svartskuren fant også veien til Tre-tjennsåsen. Ellias Peersen ble fyrvarter ved Skaraskjerpet på sine gamle dager, og begge sønnene

hans, Gunder og Paal, arbeidet der. Paal bodde fortsatt i Svartskuren i 1801, mens Gunder ryddet seg en plass under Skjelbred. Også blant de andre beboere i Svartskuren-grenda, finner vi igjen flere på lønningslistene ved Skara: Hans Svendsen, Grees Christensen Røe, Ole Andersen Saga med sønnen Svend, Lars Larsen Guterud og Tosten Halstensens Ramberg med sønnene Ole og Tosten – sistnevnte

Plassen Dørsjø. (Foto: Bent Ek).

ble forøvrig gift med Lars Guteruds datter, Live. Svend Olsen Saga ryddet forøvrig sin egen plass, «Svends-plassen», omkring 1775, på åsen rett ovenfor Skaragravene, bare noen få minutters gange fra gruvefeltet. På det samme høydedraget, men litt lenger unna, bodde ekteparet Christen Hansen og Marthe Hansdatter, på plassen «Brendaasen».

På vestsiden av Dørja, i Skjelbreddalen, bodde Ole Knudsen Sundmand med sin familie fra 1773. Tre år seinere fikk Knud Knudsen Sundmand tillatelse til «at indhegne et Stykke Jord paa Søndre side af Dørsjøe beliggende i Ulland grd. udmark», altså like i nærheten av sin yngre bror. Begge arbeidet ved Skaragravene og ble drept i den samme arbeidsulykken, i 1781. Ti år etter omkom også Oles sønn, Ole Olsen Sundmand, i en ulykke. Han arbeidet ved Skara pukkverk og druknet i Dørja, 26 år gammel.

En annen familie som bodde i nærheten, var hadelendingen Tosten Erlandsen, som slo seg ned på Løvlien. Han kom til Skara i 1771, og de tre sønnene hans – Iver, Erland og Peer – arbeidet fortsatt der i 1797. Da hadde Peer flyttet til plassen Røraas under Skjelbred, mens Erland holdt til på Hegstadplassen. Amund Alfsen kom også opprinnelig fra Hadeland. Som nevnt tidligere, tjente han i mange

år levebrødet sitt ved smien på Skara, og i 1772 finner vi også den 9 år gamle sønnen hans, Anders, som vaskedreng. Han var ved Skara helt fram til nedleggelsen i 1798, og ved folketellingen i 1801 finner vi Anders Amundsen Alfsen på Kolbergsetra, som er nærmeste nabo til Skara-skjerpet. Da var han gift med Anne Hansdatter, enken etter Lars Larsen Guterud.

Det var slike familier som utgjorde den stabile kjernen i gruvesamfunnet her inne på skogen. De arbeidet gjerne i den samme gruva år etter år, og sønnene fulgte i fedrenes fotspor. Kvinnene i familien hadde på sin side ansvaret for å drive plassen. Gjennom slektskap, giftermål og naboskap ble disse familiene knyttet til hverandre. Det ser vi ikke minst ved barnedåpene, der slekt og venner står faddere.

I tillegg til denne bofaste kjernen, har vi «ukependlerne» – arbeidere som bodde i brakkene ved gruva, de såkalte «sakkerhusene». Mange av dem var ungdommer uten egen familie. I denne gruppen var det stor «gjennomtrekk» – de arbeidet ved Skaraverket ett år eller to, kanskje bare noen måneder, før de ble overført til en annen gruve. Blant «pendlerne» finner vi imidlertid også enkelte familiefedre, med kone og barn på Kongsberg. Dette gjaldt f.eks. sentrale personene ved gruva, som oberstiger Lide-

marck, skjerper Ener Kiemp og mestersmeden Jacob Klodt.

Disse to gruppene – de fastboende og pendlerne – utgjorde det lille samfunnet rundt Skaragruvene. Det er vanskelig å si noe om hvor stor andel av arbeiderne ved Skara som var lokale plassbrukere og hvor mange som var ukependlere. Manntallet fra 1797 viser at over 60% bodde på plasser som lå under gårdene på Fiskum eller i området øst for Dørja. Det var nok færre i begynnelsen, men det er vanskelig å si noe om dette siden de eldre manntallene ikke oppgir navn på plassene. Vi skal imidlertid se at også blant de aller første arbeiderne ved Skara var det mange som alt bodde i nærheten.

Røttene til gruvesamfunnet på Tretjennsåsen finner vi altså langt tilbake på 1700-tallet, men det var i løpet av de nærmeste tre tiårene etter 1770 at dette lille samfunnet blomstret for fullt.

SKIFTET ETTER EN BERGMANN

Jens Olsen Hougen, den ene av Skara-skjerpets finere, arbeidet som smeddreng i alle år og ryddet plassen Jensrud ved Dørsjø. Skiftet etter ham i 1801 gir et inntrykk av hvordan en bergmann med egen plass levde:

	Rd.	Mark	Sk.
1 et Vingebord	1	2	16
2 et Nurrenbergeruhr	1	2	
3 7 gamle Træstoler			12
4 et Skab med 2 Dører laasfærdig		2	
5 2 melke Ringer			6
6 en gammel Sørpebytte			3
7 2 Træefader			3
8 2 Skaaler			2
9 en Tallerken og en Nappel			2
10 en rund Stegepande			16
11 et Saltkar			2
12 en flaae Gryde	1		
13 en Fraask do.		1	
14 en do. mindre			16
15 en Takke med Behør	1		
16 en Ildtang			6
17 en Kierne og en Garnvinde			3
18 en Hugøxe			8
19 en do.			10
20 et hvid Spand			6
21 en Hammer og Tang			8
22 et lidet Kar			16
23 en Holk med Laag			10
24 en Krafse og Grev			8
25 en Holk med Laag			12
26 en do. do. do.			?
27 et Spand			3
28 en Frøe Tønde			2
29 en gammel Kiste			8
30 en Tegle Øxe			10
31 l			4
32 et Par Gangskier			3
33 en Slibesteen med Jernaas		2	
34 et Frøe Kar			6
35 l			8
36 en røe Koe Blomme Kaldet	8		
37 en gammel blaae Geed	1	1	
38 en vid ung geed		2	
39 en Vandbytte			2
40 3 Par The Kopper			8
Summa	17	1	11

Et gruvesamfunn blir til

Ener Kiemp og hans lag begynte altså å skjerpe på Tretjennsåsen våren 1769, og de må ha funnet ut at området var lovende. Driften ble trappet opp utover høsten 1770, da de første gruvearbeiderne kom til feltet. I Sølvverkets regnskaper er det anført utgifter til «Skiærp i Skara Skov» for første gang i 9.bergmåneds tredje uke. Det stemmer godt overens med den datoen som ble hugget inn i fjellet sammen med Ener Kiemps navn: 16.august 1770.

I første omgang var det et ganske lite arbeidslag som ble satt inn: 6 hauere, 5 sprengere, samt 1 mann til kullbrenning – altså totalt 12 mann. Tollef Nielsen var skytebas og fungerte nok som en slags arbeidsleder, men vi må vel ellers regne med at de arbeidet etter Ener Kiemps anvisninger. Alle var på fast lønn den første måneden. Dette var tydeligvis et arbeidslag fra Eker Kiesgrube ved Ormåsen. Det nødvendige smedearbeidet ble utført av mestersmeden ved Kiesgruben, Johannes Aasland, og det var oberstigeren ved Eker Kiesgruber, Johannes Lidemarck, som hadde overoppsynet med driften ved Skara den første tiden.

De to første skjerpene, «no. 1» og «no. 2», som ble tatt opp høsten 1770, lå bare 50 meter fra hverandre, like ved det lille vannet som seinere fikk navnet «Smietjenn». Her ledet Tollef Nielsen og Kittil Ellefsen Lurdahlen hver sin «forting», d.v.s. et ar-

beidslag på 8-10 mann. Resultatene den første høsten var bra, om enn ikke sensasjonelt godt. I løpet av 4 måneder ble det utvunnet 452 mark, 105 kg, rent sølv.²² Besetningen var fortsatt ikke mer enn 18 hauere, 3 sprengere, 3 sjeide-junger og 1 vaske-junge, og over 100 kg sølv må ha vært et pent resultat. Det later da også til at forventningene var store i begynnelsen av 1771, og det ble raskt bygd opp et samfunn rundt dette lille skjerp. Alt i slutten av september 1770 begynte arbeidet med en vei fra Lurdalen, og inn til Skara-skjerp, og i løpet av våren 1771 ble oberstiger Lidemarck og mestersmed Niels Krilaas overført fra Kiesgruben til Skara. Riktignok er det ingen spor i tømmermannsregnskapene etter byggingen av ei smie, men på kart fra 1790-åra er den tegnet inn, og ettersom mestersmeden er ført under Skara-skjerp f.o.m. våren 1771, er det neppe noen tvil om at det var egen smie her på den tiden.

I mai kom så det første «sakterhuset», oppført av Johannes Hove og Ingebret Joensen, som var Sølvverkets egne tømmermenn. Sannsynligvis er dette huset som en kan se tuftene etter rett ved skjerp no.1. All innsats ble nå konsentrert rundt dette lovende hovedskjerp, som var blitt så dypt at det var nødvendig å bruke hester for å få opp vann og stein. Dermed begynte arbeidet på den første hestegjøpelen, også det under ledelse av Johannes Hove.

Hestevandringen ved skjerp no. 9 ruver i terrenget. (Foto: Bent Ek).

FRA KONGSBERG SØLVVERKS MANNTALL 1771

Manntallet fra 1771 gir oss mange interessante opplysninger om de første arbeiderne ved Skara. Bosted er imidlertid ikke angitt – dessverre.

Fortegnelse Paa
De Andfahrende Arbeidere
Udi 3de Revier
For 8 maanded 1771
Skara Schurffne

	Føde Stædet	Hvor Lenge And- fahret	Deres Alder	Om de ere Gifte	Hvor mange børn
Obr Stiger					
Johannes Lidemarch	Kongsb.	16	30	gift	2
Ausslager					
Jørgen Paulsen	Eger	9	20		
Christen Christophersen	do.	14	22		
Schacht Hauer					
Peer Perss: Evjue	Kongsb.	15	25		
Skytter					
Ellef E. Luhrdahlen	Numed.	32	40	gift	3
Hauere					
Ole O. Kittilsen	Kongsb.	13	22		
Kittil Ellefsen	Numed.	27	36	gift	1
Ole Ellefsen	do.	27	36	gift	1
John Ellefsen	Kongsb.	19	30		
Halvor Børresen	Scheen	32	44	gift	3
Hans Tostensen	Modum	16	46	gift	2
Christian Danielsen	Kongsb.	1	36	gift	
Hendrich Gabrielsen	Eger	10	22		
Peer Tostensen	Haland	5	23		
Peer K. Rullen	Kongsb.	20	27	gift	2
Jacob A. Aas	Numedal	8	27	gift	1
Joen N. Paastebroen	Kongsb.	14	24		
Erik N. Sterk	do.	28	38	gift	4
Andreas Andreassen	do.	16	24		
Thor H. Hassel	do.	14	22		
Tommes Spitten	do.	28	38	gift	4
Christopher Biørnsen	do.	20	27	gift	
Christen Handsen	Modum	17	26		
Baltzer Tislegaard	Kongsb.	22	30	gift	2
Paal Johandsen	do.	34	43	gift	3
Paal Elliassen	Eger	12	26		
Anders Sohlie	Kongsb.	16	26	gift	1
Johannes Jonsen	Modum	30	40	gift	3
Ellef Joensen	do.	23	38	gift	3
Paal Jonsen	do.	22	32		
Lars Jonsen	Kongsb.	18	29		
Ole Præstegaarden	Eger	26	50	gift	2

Ellias Peersen	do.	25	55	gift	5
Christophr Christophrsen	do.	32	55	gift	6
Christian Christophrsen	do.	16	28	gift	1
Sprengere					
Halvor Hellecksen	Numed.	25	61	gift	
Jens I. Laaben	Eger	5	21		
Scheid Junger					
Gabriel Halvorsen	Kongsb.	10	18		
Biørn Halvorsen	do.	5	15		
Søren Christophersen	Eger	9	17		
Vaske Dreng					
Hans Halvorsen	Eger	4	13		
Jens Christophersen	do.	6	15		
Niels T. Spitten	Kongsb.	3 mnd.	9		
Mæster Smed					
Niels P. Krilaass	Eger	47	59	gift	7
Svend					
Amund Alfsen	Haland	28	44	gift	3
Schurfere					
Ener Kiemp	Kongsb.	26	38	gift	3
Halvor Nielsen	Sandsv.	36	46	gift	5
Lære Schurffr					
Søren Tollefsen	Kongsb.	21	30		
Knegter					
Paal Valtersen	Kongsb.	40	50	gift	3
Lars R. Bergand	Eger	16	40	gift	
Hans P: Lundteien	do.	11	21		
Gunder Eliassen	do.	10	19		
Hans D: Verdoe	Kongsb.	13	22		
Taasten Erlandsen	Haland	2 1/2	50	gift	9

Gjøpelen sto ferdig til St.Hans og ble satt i drift umiddelbart.²³ Samtidig ble skjerp no.2 forlatt, på bare 6 lakters dyp (12 meter).

Antallet vanlige arbeidere økte også. Ved utgangen av 1771 var det 26 hauer som arbeidet på akkord, fordelt på 6 fortinger. Med sprengere, drenger og andre fastlønnede var arbeidsstokken kommet opp i rundt 50 mann, foruten Ener Kiemp og hans menn. Skjerp no.1 var nå så dypt at flere arbeidslag kunne drive på ulike nivåer. Nedover i sjakta ble det hogget ut avsatter i fjellet, såkalte «strosser», der hauerne sto når de brøt malmen. Fra disse drev en vannrette ganger innover i fjellet. Ganger som gikk langs sølvførende årer ble kalt for «feltort», mens «tverrslag» (qverschlag) gikk på tvers av årene, og ble drevet inn for å undersøke sideårer eller for-

binde sjakter med hverandre. Her nede arbeidet hauerne ved hjelp av kaldkiling, d.v.s. at de gikk løs på berget med feisel, bergsjern og rå muskelkraft, eller med fyrsetting.

Om aktiviteten ved Skara var stor i 1771, må resultatet av driften ha vært desto mer skuffende. Bare 61 mark (14 kg) var resultatet av et helt års arbeid, bare en brøkdel av det en hadde funnet i løpet av høstmånedene året før. Ved siden av hovedskjerpet, var det blitt tatt opp fire nye skjerp i løpet av året, to stykker i åsen vest for Smietjenn og to litt lenger mot sør. Det var imidlertid bare ett av disse, no.5, som skulle få noen betydning – de tre andre ble innstilt alt før året var omme, på 15-20 lakters dyp. Derimot skulle skjerp no.5 vise seg å bli ett av de viktigste i hele feltet.

St.Hansfeiring ved Skaragravene – en gammel tradisjon som er tatt opp igjen de seinere år. (Foto: Bent Ek).

Til tross for de magre resultatene, fortsatte aktiviteten å øke. I løpet av 1772 ble det tatt opp to nye skjerp, no.7 og no.8, et stykke sør for det opprinnelige feltet. Oppe på åsen i sørvest ble skjerp no.9 tatt i belegg. Sommeren 1772 bygde Johannes Hove en ny hestegjøpel ved skjerp no. 5, og seinhøsten ble det oppført et sakterhus til, under ledelse av Otto Thoersen. Restene av dette huset ser vi fortsatt oppe på kollen øst for skjerpene, like ved soluret. Her ble det også reist en stall og et fôrhus, som også er tegnet inn på Poppes kart fra 1790. Kollen ble dermed et slags sentrum for det lille samfunnet. Nede ved vannet ble det reist smie og kullhus, og tjernet har siden hett «Smietjenn». Oppe i åsen mot vest finnes det tydelige rester etter en bygning som kan ha vært et «sjeide-hus», uten at en kan fastslå dette sikkert.

Ved utgangen av 1772 kan vi nok si at grunnlaget var lagt for gruvesamfunnet på Tretjennsåsen. De viktigste bygningene var på plass, hestegjøplene var igang, og soluret fungerte kanskje alt som et slags sosialt samlingspunkt. (Selv om innskriften ved soluret er fra 1783, kan selvsagt uret være eldre.) Arbeidsstokken var utvidet til omkring 80 mann. En kan forestille seg hvordan de som overnattet i sakterhusene ble purret av fyrvarteren, som hadde holdt fyr på grua og serverte nykøkt kaffe. Imens begynte plassbrukerne å dukke opp, hver fra sin kant. Jens Olsen Hougen kom over åsen fra Kolbergdalen og slo kanskje følge med Christen Hansen Brendaasen det siste stykket. Gudmund og Hartvig Olsen gikk vel derimot sør for vannet, sammen med Troen Joensen Dørsjø. Der malmveien

krysset Dørja traff de på Halvor Børesen og hans tre sønner, Gunder Elliasen, og andre som hadde plasser under Skjelbred og Hægstad. Langs malmveien kom Amun Alfsen, brødrene Lurdahlen og mange flere. Lengst vei hadde Hans Svendsen, Ole Andersen Saga og de andre fra Svartskurengrenda. Arbeidet i gravene startet klokken 6 om morgenen, men først skulle det være andakt. Vi kan forstille oss hvordan arbeiderne samlet seg – kanskje ved soluret – for å høre oberstiger Lidemarck lese noen vers fra bibelen og si noen velvalgte ord. Deretter var det opprop. Noen ble kanskje beordret til vedlikehold og reparasjonsarbeid, transportoppgaver eller annet forefallende arbeid, mens de andre gikk til sine faste oppgaver – noen nede i sjaktene, andre oppe i dagen. Selv om de fleste var født og oppvokst i gruvemiljøet og ikke kjente noen annen arbeidsplass, kan vel ikke de mørke og trange sjaktene ha vært det trivligste arbeidsstedet en kunne tenke seg. Likevel må Skara-skjerpnet ha vært en fin plass sammenliknet med de store gravene på Overberget eller Underberget, der en arbeidet flere hundre meter under jorda. Arbeidet varte til kl. 2 om ettermiddagen. Muligens ble det også arbeidet nattskift. Det ble også arbeidet lørdag formiddag – så var det helg, og arbeiderne dro hver til sitt, til Kongsberg, Nummedal eller Eiker. Bare en vaktmann ble igjen for å passe materialhuset.

Utenom helgene var det ikke mange fridager, men jul, påske og pinse ble det naturligvis gitt fri. Julefeiringen ble innledet med «drekkedagen» den 22. desember, da arbeiderne samlet seg ved gravene

REGNSKAP FOR MATERIALHUSET

Transporten av varer til materialhuset og av malm til Kongsberg skjedde i begynnelsen med hest og kløv. Seinere, da veien sto ferdig, overtok vogn eller slede. Det meste av kjørselen ble satt bort til bøndene.²⁴ Av regnskapsbøkene ser vi at det spesielt var bøndene på Nordre Skara, brødrene Hans og Niels Andersen, som fraktet varer til Skara-skjerpet. Først og fremst dreide det seg om «Kjørsele for Material Huuset», dvs. transport av bor, spiker, krutt, svoveltråd, skytepapir osv. Dessuten ble det levert kull til smien, og etterhvert tømmer til bygninger, rørledninger og andre innretninger. Hver måned ble det ført nøye regnskap over beholdningen i materialhuset. Dette gir oss opplysninger om driften ved skjerpet. For en tilfeldig valgt måned så regnskapet slik ut:

Af det Kongel Matrial Huus bekomet

		Fra forig	Denne maaned		Bi-	
		maaned	Beko.	Udg.	Forb	behold
Kruud	pund	200		180	20	
Svovel Traad		1		1		
Smid Jern						
Skyde Rører	stk.	600		600		
Leer	pund	26	6	32	2	30
Slibe Steen	stk.	1				1
Stop Dug	alen	10			3	7
Tugger?	stk.	26			4	22
Pumpe skiver		15			2	13
Gjøbel Tønder		2				2
Supperter			4			4
Kybler		5			1	4
Hiule Baarder		4				4
Trauger? Stoere		15			6	9
Pfyds Ember		9			3	6
Haspel Seil	pund	148				148
Skyde Pappier	bøger	2			2	
Spanner	stk.	8			4	4

med fakler tidlig om morgenen og underholdt seg med sang og dans, mat og drikke hele dagen. Om kvelden dro de inn til Kongsberg og fortsatte feiringen utover «drekkedagsnatta», en tradisjon som fortsatt holdes ved like. Midtsommers ble det også feiret, med bålbrekking og maistang. Navnet «Sankthansåsen», like nordøst for Smietjenn, lever ikke mye tvil om hvor arbeiderne ved Skara-skjerpet feiret midtsommer.

De aller fleste bergmennen var født inn i yrket, som sønner av gruvearbeidere. Nesten 4/5 av de som arbeidet ved Skara-gruvene i 1771 hadde «anfaret» ved Sølvverket siden før de ble konfirmert – enkelte hadde begynt alt i 6-7-årsalderen. Etter mye kritikk mot dette, ble imidlertid Sølvverket mer forsiktig med å bruke så små barn som arbeidskraft, og ved Skara finner vi ingen som er yngre enn 10 år. Disse guttene startet sitt yrkesliv som vaske-junger, samtidig som de gikk på skolen annenhver dag. Påbudet om skolegang ble forøvrig innskjerpet av overberghauptmand Hiorth i 1776, og omtrent samtidig finner vi at bergmannen Steen Lofthaus ble lønnet som «skoleholder» ved Skara-skjerpet.

Etter en var blitt konfirmert, kunne en bli enten pukk-junge eller slemmer ved pukkverket. En begynte ikke å arbeide nede i gruva før en var nærmere 20 år, i begynnelsen vanligvis som sprenger, ausslager, tønne- eller tyhundknekt. Andre fikk mer spesialiserte arbeidsoppgaver – en kunne gå i smedlære eller bli skjerpeknekt. Dette var stillinger som la grunnlag for sosialt avansement, men vi vet dessverre lite om hva slags gutter som ble plukket ut til dette arbeidet. Det var heller ikke alle skjerpe-knekter som endte opp som skjerpere – flere av guttene i Ener Kiemps lag fortsatte ihvertfall som alminnelige gruvearbeidere.

Det vanlige var at en tok fatt inne i gruva med bor og feisel, som hauere, i 20-årsalderen. Dette var hardt akkordarbeid, men bedre betalt enn ungguttene arbeidsoppgaver. Det var vel den fysiske styrken som avgjorde hvor tidlig en begynte som hauer nede i gruva.

De fleste fortsatte som alminnelig bor-hauer resten av livet. De arbeidet i «fortinger» og hadde akkordlønn for selve bergbrytingen. I tillegg hadde fortningen ansvaret for «bergfordringen» fra sitt skjerp, d.v.s. bortfrakting av stein. Men alle hauerne i fortningen arbeidet ikke i skjerpet hver eneste dag. Innimellom kunne de også bli satt til steinknusing, transport, driving av hestegjøpler, eller annet forefallende arbeid, med dagslønn på 12-16 skilling. For helgevakt var lønnen 28 skilling. Alt dette gjorde at inntektene kunne variere adskillig, men alt ialt var det vanlig for en alminnelig hauer å tjene 5-6 riksdaler i måneden.

Andre fikk etterhvert mer spesialiserte oppgaver, som sjakthauer, kunsthauer, fyrhauer, skytter, ertz-sjeider, nachzahler eller fyrvarter. De fikk dermed fast månedslønn og arbeidsoppgaver som nok på mange måter var mindre slitsomme enn akkordarbeidet i gruvene. Enkelte av dem, som sjakthauer og skytteren, krevde imidlertid erfaring og var tildels riskofylte – de var til gjengjeld litt bedre betalt.

Bergverksdriften besto av en rekke ulike arbeids-

BERGMENNENES LØNN

Det er ikke så lett å gi noen oversikt over gruvearbeidernes lønninger, siden noen arbeidet på akkord, mens andre hadde fast månedslønn, og en del hadde litt av begge deler. Utgangspunktet for lønssystemet var imidlertid en inndeling i «klasser».

	Fast lønn	Akkord el. andre tillegg	Samlet lønn
Bergmenn av 1.klasse			
Oberstiger	10 rdl.		10 rdl.
Skjerper	10 rdl.		10 rdl.
Bergmenn av 2.klasse			
Pukkstiger	9 rdl.		9 rdl.
Bergmenn av 3.klasse			
Mestersmed		Arbeidslønn	6-8 rdl.
Bergmenn av 4.klasse			
Sjakhauer	4 ½ rdl.	Arbeidslønn	6-7 rdl.
Skytter	4 ½ rdl.	Skytepenge	6-7 rdl.
Borhauer		Akkord	5-6 rdl.
Fyrhauer			4 ½ rdl.
Ertz-sjeider	4 ½ rdl.		4 ½ rdl.
Nachzahler	4 rdl.		4 rdl.
Fyrvarter	4 rdl.		4 rdl.
Rendemann	4 rdl.		4 rdl.
Bergmenn av 5.klasse			
Ausslager	3 ½ rdl.		3 ½ rdl.
Sprenger	3 ½ rdl.		3 ½ rdl.
Skjerpeknekt	3 ½ rdl.		3 ½ rdl.
Oberslemmer	3 ½ rdl.		3 ½ rdl.
Gammelslemmer	3 ½ rdl.		3 ½ rdl.
Bergmenn av 6.klasse			
Tyehundknekt	2 ¾ rdl.		2 ¾ rdl.
Tønneknekt	2 ¾ rdl.		2 ¾ rdl.
Pukjunge	2 ½ rdl.		2 ½ rdl.
Sjeidejunge	2 ½ rdl.		2 ½ rdl.
Ungslemmer	2 ½ rdl.		2 ½ rdl.
Vaskejunge	2 rdl.		2 rdl.

prosesser. Til en viss grad kan en nok si at arbeiderne var spesialisert. De viktigste oppgavene var naturlig nok forbeholdt folk med lang erfaring, mens barn og unge gutter ble satt til enklere og dår-

ligere betalt arbeid. Mellom de voksne arbeiderne var det imidlertid ikke særlig store forskjeller i rang og lønnsnivå – de var alle «Bergmend af 4de Classe». Det dårligst betalte arbeidet ble stort sett utført av ungdom og barn, eller av de eldre.

De aller fleste arbeidet ved Sølvverket livet ut – men en hadde ingen garanti for at det ble et langt liv. Et lite skjerp som Skara var nok mindre utsatt for ulykker enn de større gruvene, men sykdom var en ikke forskånet for. Brystsykdommene toppet statistikken, foran nervefeber, gallefeber, skjorbuk, diaré, forstoppelse og ormesyke.²⁵ Sykefraværet var stort, spesielt i vinterhalvåret. Ved sykdom fikk en utbetalt 2½ rdl. i måneden, det halve av ordinær lønn. Når en ble for gammel og skrøpelig til akkord-arbeid i gruva, kunne en altså bli satt til lettere oppgaver, som f.eks. ertz-sjeider, nachzahler eller fyhrvarter. Gamle, krøplinger og kronisk syke som ikke lenger var i stand til å arbeide i det hele tatt fikk utbetalt pensjon, som også var det halve av ordinær lønn. Enker fikk utbetalt en «enkepensjon», som imidlertid bare var 1/10 av lønnen. Alderssammensetningen ved Skara viser at det begynte å tynnes i rekkene når en hadde passert 50, og bare noen ganske få holdt ut til de hadde fylt 60 år.

Ledelsen ved gruva befant seg et trinn høyere på den sosiale og økonomiske rangstigen ved Sølvverket. Oberstigeren var øverste leder for det enkelte gruvefelt, nærmest en «arbeidsformann». I likhet med skjerperen, var han «Bergmand af 1te Classe» og tjente bortimot det dobbelte av en alminnelig hauer. Om den første stigeren ved Skara, Johannes Lidemarck, vet vi at han var sønn av en «monsieur» Jacob Lidemarck på Kongsberg. Han begynte ved Sølvverket som 9-åring, giftet seg tidlig, med Karen Marie Didricsdr. Zeiner, og ble oberstiger i ung alder. Lidemarck bodde på Dyremyr ved Kongsberg og var nok ganske sikkert blant dem som overnattet i sackerhusene ved gruva. Der hadde stigeren også sitt eget kammer, med regnskapsbok og kiste til oppbevaring av sølvet.

I 1776 fikk Lidemarck en assistent, da den ene av sjakt-hauerne, Ellias Olsen Arneberg, ble forfremmet til understiger. Stillingen ble fjernet igjen etter et par år, men seinere finner vi igjen Arneberg som oberstiger på Kongsberg – han var en av dem som greide å klatre et trinn oppover på den sosiale rangstigen.

Mestersmeden, som var bergmann av «3die Classe», var en sentral person i gruvesamfunnet. Slitasjen på bor og annet materiell var stor, slik at smeden og hans drenger stadig var beskjeftiget med å kvesse bor, sjakt-klemmerter, økser o.s.v.

Også smedene ble rekruttert fra det jevne lag av bergverksarbeidere – den første smeden ved Skara,

Nedre Stoll, nær skjerp no.8. Sensommeren 1781 døde brødrene Knut Olsen Sundmand og Ole Olsen Sundmand «i stanken» her, d.v.s. at de ble kvalt i forbindelse med fyrsettingen. Begge etterlot seg familier. Den ene av Oles sønner, Ole Sundmand d.y., begynte seinere ved Skara og omkom ved en drukningsulykke i Dørja i 1791. Av andre dødsulykker kan vi nevne ungguttene Svend Hansen og Lars Gislesen, som døde i «stanken» ett år etter Sundmand-brødrene, og 14 år gamle Ellef Ellefsen Lurdahlen d.y., som ble drept i 1773. (Foto: Tore Groseth).

Tuftene etter ett av sakkerhusene. De seinere år har fire slike hustuffer blitt oppdaget og ryddet for vegetasjon. (Foto: Bent Ek).

BERGBRYTING OG SJEIDING

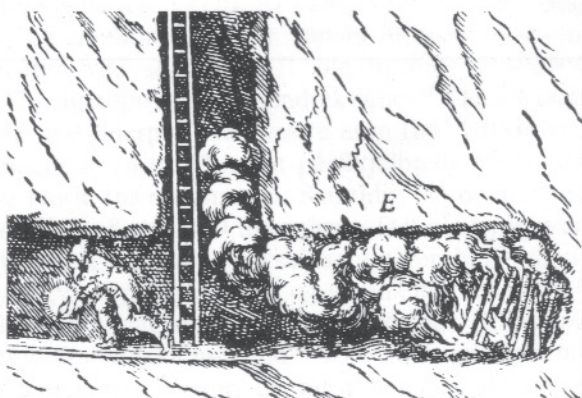
Det var menn med betegnelsen «hauer» (hogger) som drev inn gruveganger og sjakter. Dette var arbeid som krevde fysisk styrke og erfaring, og det var derfor forbeholdt voksne menn. Barnearbeid nede i gravene skulle ikke forekomme.

Bergbrytingen kunne skje på flere måter. Kruttspredning hadde vært i bruk ved Sølvverket siden 1700 og ble vanligvis brukt i de lodrette sjaktene. Forarbeidet ble gjort av to «bor-hauere», som lagde hull i fjellet ved hjelp av slegge og jernbor, slik at kruttladningen kunne plasseres der. Skytingen var en risikofylt oppgave som krevde rutinerne folk, og skytebasen, «skiøtteren», fikk utbetalt et risikotillegg, «skydepenge». Selve letingen etter sølvførende årer nede i gruva, i de mindre feltortene og tverrslagene, ble utført av «hauere», med håndfeisel og bergsjern som sitt eneste redskap. Dette ble kalt for «kaldkiling».

Oppsprukket og løst fjell ble hogd løs med kilhakke, mens han brukte brekkstang for å bryte ned løst fjell. En tredje metode for å få løs steinen, var «fyrsetting». Dette ble særlig brukt når større, vannrette ganger (stoller) skulle drives inn. Fjellet ble varmet opp ved at en satte fyr på store mengder ved, og fuktigheten gjorde at fjellet slo sprekker – det var ikke nødvendig å helle på vann, slik mange tror. Dette var fyrhauernes oppgave, og det var langt ifra noen ufarlig jobb. Når bålet var tent, gjaldt det å komme seg i sikkerhet i en annen gruvegang før røyken ble for sterk – det var ikke tid til å komme seg helt ut av gruva.

Så snart røyken hadde trukket ut av gruva, gikk hauerne løs på fjellet med feisel og bergsjern. Hvis trekken var for dårlig, risikerte de å bli kvalt av «stanken», dvs. karbon-monoksydgass som ble dannet hvis ikke veden brant skikkelig.

Fyrsettingen krevde et enormt forbruk av trevirke: Ca. 17 kubikkmeter setteved for hver meter som ble brutt. Det fikk selvsagt store konsekvenser for vegetasjonen. På slutten av 1700-tal-

Fyrsetting.

Borhauere lager hull til kruttspredning.

let må det ha vært store områder med flathogst rundt Skara-skjerpet, slik det var vanlig overalt der det fantes bergverksdrift.

En spesiell type fagarbeider var «sjakthauerer», som hadde ansvaret for tømmermannsarbeidet. Gruvene måtte forbygges med avsatter og stiger, slik at arbeiderne kunne ferdes opp og ned med minst mulig risiko.

Sortering av stein og malm var en mindre krevende oppgave, som gjerne ble overlatt til barn og ungdom. Alt nede i sjakten begynte «sprengene» og «ausschlagene» å skille malm og gråstein. Hauerne i fortingen hadde imidlertid ansvaret for å frakte bort den steinen som ble heist opp – dette ble kalt bergfordring. Gråsteinen ble samlet i store berghalder, mens stigeren tok hånd om det rene sølvet, som kunne sendes rett til Smeltehytta på Kongsberg. Dette ble kalt gedigent sølv (sølvinnhold på mer enn 40 mark pr. centner) og mittelerts (sølvinnhold på mer enn 16 mark pr. centner). Større sølvholdig stein («sølvventer») gikk derimot til sjeidehuset for videre sortering. Arbeidet der ble ledet av en «ertzsjneider», som gjerne var en eldre arbeider. Under seg hadde han «sjeide-junger» i konfirmasjonsalderen, som sto for grovsorteringen, og enda yngre «vaske-junger» tok seg av finsorteringen. Det sølvet som ble skilt ut på denne måten i sjeidehuset, kalte en for sjeide-erts, og det ble fraktet til Smeltehytta hver fredag.

Ungguttene i sjeidehuset ble nok drevet hardt. David Eberhardt Bradt, som besøkte Kongsberg i 1781, skriver at ertzsjneideren brukte en pisk med lærreimer som medisin mot dovenskap og skjødsløshet.

Sjeidehuset ved Skara er ikke merket av på gamle kart, så det er umulig å si sikkert hvor det lå. Mest sannsynlig er det murene av sjeidehuset en kan se restene av like ved skjerp no.14, midt i det største gruvefeltet.

Niels Krilaas, var f.eks. født og oppvokst på plassen Krilaas under Berg, ikke så langt unna Skaragraven. Mestersmeden hadde som regel to assistenter. Disse smed-drengene ble tatt inn som læregutter ved smia i ung alder, og sjansene for å avansere til mester var vel til stede. Det var altså dette Amun Alfsen håpet på da han søkte Oberbergamtet om stillingen som mestersmed ved Skara, som belønning for å ha hjulpet Ener Kiemp. Når søknaden tydeligvis er blitt avslått, viser det også at det ikke alltid var så lett å arbeide seg oppover på Sølvverkets rangstige.

Den øverste ledelsen ved Sølvverket var ikke så ofte i direkte kontakt med de enkelte skjerp og gruver. Deres «forlengede arm» var de fire skriverne (gesvorne) – én i hvert revier – som hver måned fastsatte fortingenes akkordsatser og kontrollerte stigerens regnskap mot det arbeidet som var utført. De høye herrer i Oberbergamtet kom bare på befaring når det var snakk om viktige beslutninger i forbindelse med større utvidelser eller nedleggelse.

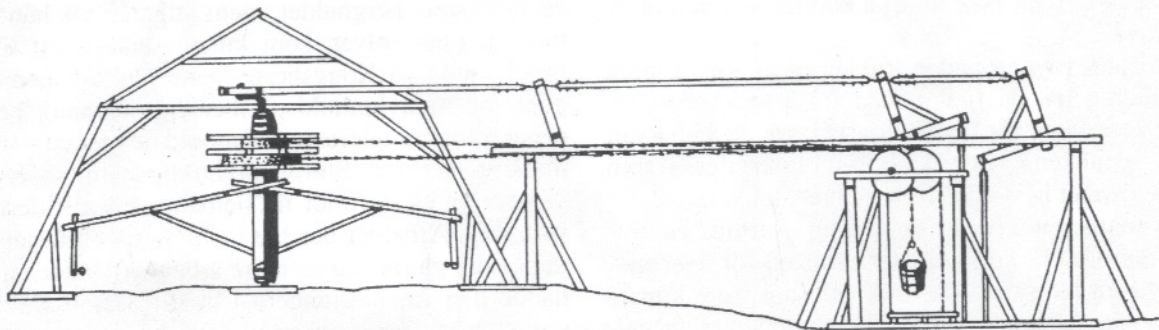
GJØPELDRIVNINGEN

Alt i desember 1770 var byggmester Ole Hansen i gang med å lage vannrør til pumpeinnretninger ved Skara-skjerp. Dette var helt nødvendig så snart sjaktene ble så dype at en traff på grunnvann. Pumpene ble drevet ved hjelp av hestevandring, såkalte «gjøpler».

Gjøpel-drivningen ble satt bort på lisitasjon til bøndene, slik at Sølvverket ikke trengte å ha egne hester. Ved Skara var det flere lokale gårdbrukere som deltok; Ole Olsen Lunde og Ole Kaalberg stilte med hest en uke hver, Hans og Niels Andersen Skara de to neste ukene. Seinere finner vi også hester fra bøndene på Skjelbred, Hægstad, Lundteigen, Røren, Aas, Spæren, Raaen, Ødegården m.fl. Selve driften var det imidlertid

bergverksarbeiderne som sto for, et arbeid som må ha vært tungt og ensformig – betegnelsen «diæbeldrivning», som brukes i utgiftsregnskapene, sier vel sitt.

Gjøplene ble også brukt til å heise opp stein. To «tønnekneker» fylte tønna og ga signal når de var ferdige – i de dypeste sjaktene måtte en dra i et «bankefelt», d.v.s. en rekke sammenlenkede trestenger som hang nedover i sjakta. Oppe i dagen var det to andre kneker som tømte tønna. Arbeidet ble kontrollert av en «nachzahler», som gjerne var en av de eldre arbeiderne. Han sørget for at den sølvholdige steinen ble sendt videre til finknusing i sjeidehuset.

Hestegjøpel.

Optimisme og underskudd

Det økonomiske resultatet i 1772 var adskillig bedre enn året før, men ikke så mye bedre at driften kan ha lønt seg. Oberbergamtet henviste da også til det dårlige økonomiske utbyttet som en begrunnelse for ikke å utbetale finnerlønn til de fem bergmennene.²⁶ Skara-skjerpet var i ferd med å bli en ny økonomisk fiasko for Sølvverket.

Sommeren 1773 innfant de høye herrer fra Oberbergamtet seg på Tretjennsåsen for å ta forholdene nærmere i øyesyn. Det er imidlertid ikke snakk om å innstille eller innskrenke driften. Tvert imot viser et notat fra 26.juni 1773 at Oberbergamtet fortsatt hadde de største forhåpninger til Skara-feltet.

*Andvisningerne ved Skierperne i Schara Mark, have hidetil vel ikke vist sig saa [...], at de derpaa andvendte Omkostninger kan blive erstattede, men ikke dess mindre befindes i det, for os endnu, fremmede og u bekjendte Felt, den allerstørste Forhaabning, grundet paa de bæste Berg Mands Regler, til Rige Anbruder og Velsignelse. – Ertz-Baadene befindes ej alleene af een god art, men og samlede af een u-sædvanlig Brede 50 til 60 Lagter og derover.*²⁷

Dessuten var sølvet lett tilgjengelig, siden sølvet praktisk talt lå framme i dagen. I Oberbergamtets øyne var den eneste ulempen ved Skara-feltet at gruvene var så vannholdige. Selv med flere store hestegjøpler var det vanskelig å få pumpet ut alt vannet. En mulig løsning på dette problemet, var å drive inn stoller, d.v.s. vannrette gruveganger, som kunne brukes til å frakte ut vann og stein. Sommeren 1773 var en slik stoll alt blitt drevet inn 20 lakter (40 meter) «hvored i et felt af 200 lagters lengde, overfares og undersøges 12 allerede i dagen synlige gange».²⁸

Det må være den såkalte «Nedre stoll» det er snakk om. I løpet av de nærmeste årene ble den drevet fra Dørja og helt inn til det nordre gruvefeltet ved Smietjenn, ialt 530 meter. Dette tok imidlertid flere år, og imellomtiden var vannet et stort problem. Driften ved skjerp no. 1 ble innstilt sommeren 1773, nettopp p.g.a. vandretthet.²⁹ Det ble tatt opp nye skjerp på den vestre åsen (no. 10) og ved Smietjenn (no. 11), samt på Skjelbreds grunn sør for Dørja (uten nummer). Samtidig ble driften ved no. 5, no. 8 og no. 9 intensivert. Det ble bygget en ny heste-gjøpel ved no.8 seinsommeren 1773 (sannsynligvis flyttet fra no.1), og våren etter ved no. 9.³⁰ Giøpeldrivningen var imidlertid kostbar. Riktignok utgjorde det ikke mer enn 5-10% av de samlede utgiftene, men dersom de mest lovende skjerpene skulle drives enda dypere, var det klart at dette kom til å bli en økonomisk byrde. Oberbergamtet gikk derfor inn for å bygge en stor maskin-pumpe som

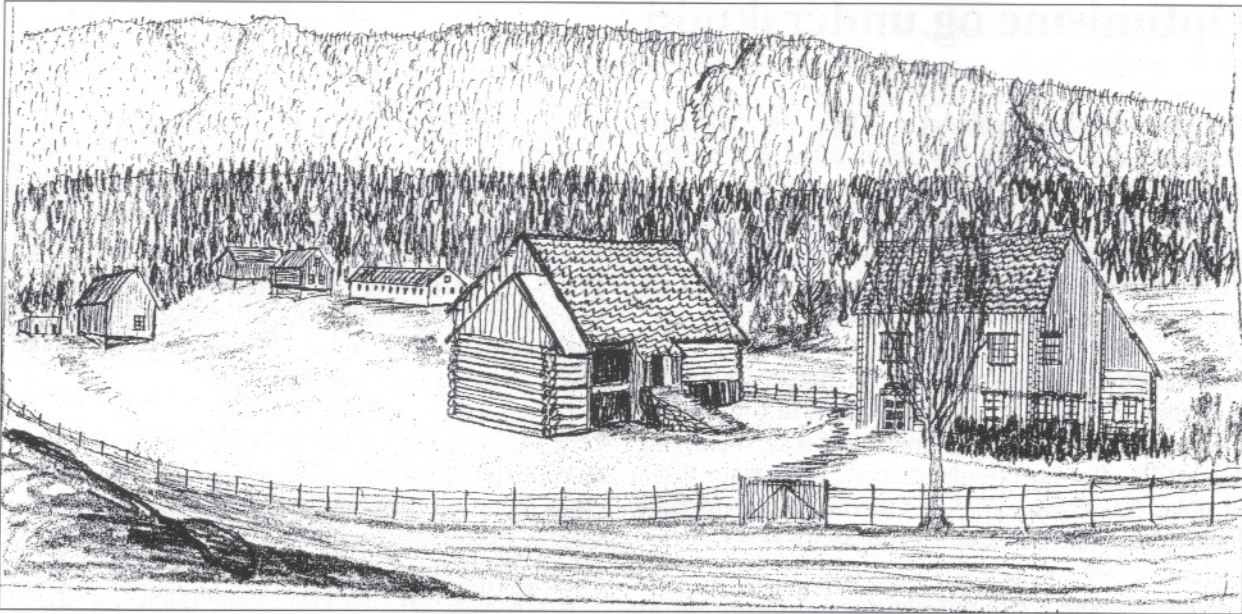
skulle drives med vannkraft. Den direkte foranledningen var et brev fra tre av bøndene som drev hestevandringene, P. Røren, P. Aass og R. Holte. De klager over at det er umulig å holde vannet unna selv om en bruker tre hester, og foreslår at det bygges et pumpeanlegg.³⁰ Byggmester Ole Hansen ble satt til å beregne kostnadene ved et slikt prosjekt, og anslo det til å bli alt ialt 1.938 riksdaler og 48 skilling.³¹

Den 14. juli 1773 ble det foretatt befarings for å vurdere dette prosjektet. Mange av Sølvverkets ledende menn og eksperter besøkte Skarafeltet denne dagen: Professor Ascanius, assessorene Essendrop, Hiort og Heltzen, bergmester Madelung, herrerne Usler, Røtter, Tax, markskeiderne Bache og Madelung, einfarerne Haugen og Ziener, oberstiger Paul Andersen og byggmester Hansen, foruten Johannes Lidemarch.

Også her er tonen svært optimistisk. Kommisjonen lot seg tydeligvis ikke skremme av en kostnad på nærmere 2.000 riksdaler, og de går sterkt inn for å bygge en slik «Konst Machine». Det konkluderes med at «...hvad i Skierperne kan ventes at blive vundet i dette nye Feldt, kand betale de paa en Machine anvendende bekostninger.»³² Ekspertene var m.a.o. skjønt enige om at en slik maskin ville være en fornuftig investering på lang sikt.

Maskinen skulle drives med vannkraft fra en demning ved innsjøen Dørsjø. Planen var å bygge en 70 meter lang og 1/2 meter høy demning, med inntak for to vannrenner. Den ene rennen skulle brukes til et planlagt pukverk, mens den andre skulle benyttes i forbindelse med selve gruedriften. Denne siste rennen skulle først føres fram 132 meter med naturlig fall, og med et kunstig fall etter 90 meter, som skulle brukes til driften ved skjerp no.9 og 10. Deretter skulle rennen fortsette til en planlagt radstube ved munningen av Øvre stollen, der det skulle plasseres et 12 meter høyt vannhjul. Derfra skulle kraften overføres over en distanse på 500 meter til skjerp no.7, 8, 4, 6, 2 og 1, og derfra 60 meter vestover til skjerp no. 5. Før en startet med prosjektet, ble det imidlertid bestemt at det skulle oppføres en flomsag der en kunne skjære de nødvendige materialene.

Oberbergamtet hadde m.a.o. svært omfattende planer for Skara-skjerpet. Ett av medlemmene i kommisjonen var imidlertid ikke enig med flertallet, nemlig bergmester S.H. Madelung. Samme dag som befaringsen fant sted, skrev han et brev til Oberbergamtet der han framla sitt syn på saken. Madelung var tydeligvis en nøktern og forsiktig mann, og dertil klok av skade – han nevner et par eksempler

H. P. Ruuds tegning av den såkalte «stigerboligen» på Liverudmoen ved Gamle Kongsbergvei står fortsatt som et minne om gruve-driften på Eiker. Navnet skriver seg fra pukkstiger Ole Albech, som var pukkstiger ved Skara. Han var født på Fiskum og hadde gått gradene ved Sølvverket siden han var 8 år gammel.

på andre skjerp som har vært lovende men ikke gitt det utbytte en hadde ventet. Han benekter ikke at Skara-skjerpene gir grunn til forhåpninger, men for sikkerhets skyld legger han til «...i sær naar Gud fremdeles dertil vil give sin Velsignelse.» Bergmesteren var slett ikke overbevist om at Skara-skjerpene var så lovende at en burde bruke 2.000 riksdaler på å få istand en maskin-pumpe. Han peker på at det bare er ved skjerp no. 1 at en slik Pumpe er absolutt nødvendig, og han foreslår derfor at driften ved de andre skjerpene fortsetter som før, til en fikk bedre oversikt over hvor rikt Skara-feltet egentlig var. Kostbare maskiner kunne alltid bygges seinere, mente Madelung, dersom fahlbåndene virkelig viste seg å være så gode.

Flere opplysninger om dette prosjektet har det ikke vært mulig å finne. Madelungs betenkning ble altså tydeligvis tatt til følge, og de vidløftige planene om demninger, vannrenner, vannhjul og pumpeinnretninger ble skrinlagt.

Derimot ble byggingen av et sagbruk gjennomført, samtidig som en startet oppførelsen av et pukkverk. Arbeidet med dette kom igang rett over nyttår 1776. I løpet av våren var så mye som 10 mann i sving med dette arbeidet, ledet av Otto Thoersen.³⁵ Dermed ble også virksomheten ved Skara utvidet til et helt nytt område, nede ved Dørja. Pukkverket ble lagt der veien krysset elva, mens sagan ble plassert noen meter lenger opp. To demninger over Dørja – den ene ser en fortsatt restene etter – sikret vann til disse innretningene. Sagbruket, som nok var en temmelig enkel konstruksjon, sto ferdig i mai. Chr.Münsters påstand om at Skara-sagen ble bygd først i 1780, er altså feil.³⁴ Sagbrukets første opp-

gave ble vel å skjære materialer til pukkverket, som først ble fullført i november. Da var det imidlertid forlenget satt i drift – de første utgiftene til dagarbeidere ved pukkverket er regnskapsført den 6. bergmåned 1776, altså i juni. Jørgen Hougen var den første pukk-stigeren ved Skara. I 1781 overtok Ole Albech, som ledet pukkverket helt fram til nedleggelsen i 1798.

Selv om pukkverket og sagbruket utgjorde en viktig tilvekst til gruvesamfunnet, må en nok si at befaringene sommeren 1773 satte en stopper for opptrappingen ved Skara-skjerpene. I ettertid viste det seg at Madelungs skepsis var berettiget. Skara ble nemlig aldri noen økonomisk suksess. Utgiftene fortsatte å ligge langt over inntektene, og sommeren 1776 ble det foretatt en ny «General-Befaring» av feltet. Denne gangen blir framtidsutsiktene vurdert nøye for det enkelte skjerp, og en er inne på tanken om at hele feltet kanskje burde oppgis.³⁵ Hovedproblemet var utgiftene til gjøpel-drivningen, som nå var oppe i 60 riksdaler pr. måned bare for skjerp no. 8, og som i 1776 kom opp i nesten 20% av de samlede utgiftene ved skjerpene. Løsningen som ble valgt, var å anlegge en ny stoll, som skulle underfare skjerp no. 8, deretter videre til no. 1 og så vestover til no. 5. En hadde tydeligvis alt begynt på dette prosjektet, men nå skulle arbeidet med stollen intensiveres. Imellomtiden skulle driften stanses ved no. 5, og heste-gjøpelen ble flyttet til skjerp no.1, der driften altså ble gjenopptatt. Samtidig ble besetningen redusert, til 72 mann. Dette var en del av den sparepolitikken som ble gjennomført ved Sølvverket i 1770-åra.³⁶

De påfølgende årene ble altså arbeidet med den nye

I tilknytning til sagbruket og pukkverket ble det bygd ei nesten 100 meter lange vannrenne. Vannet ble ledet fram til vannhjulet gjennom trerør, som var isolert mot frost ved hjelp av rosentorv. Steinmuren, som ble bygget for å hindre at torven raste ut, er blitt satt i stand av Skara Sølvrubers Venner.

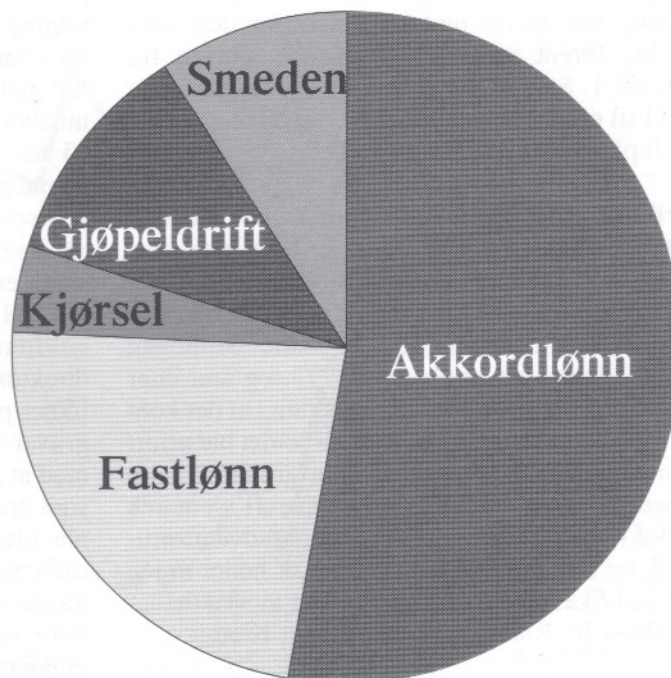
ARBEIDSSTOKKEN I 1776

Ifølge befaringen i 1776 hadde Skara-skjerpet følgende belegg:

- 1 overstiger
- 1 understiger
- 1 fyrvarter
- 1 ertz-sjeider
- 1 ausschlager
- 4 kunst-knegter
- 1 skytter
- 2 sjakt-hauere
- 22 bor-hauere
- 8 fyr-hauere
- 4 tyehund-knekter
- 4 tønne-knekter
- 6 grubesprengere
- 3 ledesprengere
- 5 pukjunger
- 4 vaskejunger
- 2 mestersmeder
- 1 smedsvenn

Når det var mange fyrhauere og tyehundknekter blant arbeiderne, viser det at arbeidet med stollen var i full gang.

Fordeling av driftsutgiftene

Slik fordelte utgiftene ved Skaraskjerpet seg i året 1773. Størstedelen av arbeidet i gruvene ble utført på akkord, men det var også mange fastlønnede. Gjøpeldriften og smien var utgiftsposter som veide tungt. (Kilde: Utgiftsregnskapene).

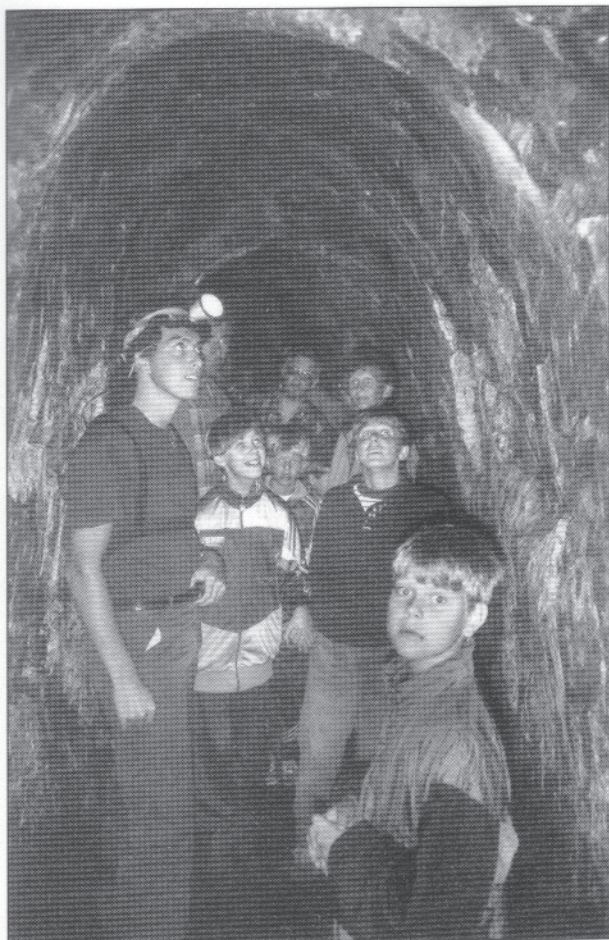
Pukkverket ved Skaragravene var ett av de første ved Kongsberg som ble bygget etter såkalt «ungarsk system». I tillegg til pukkstigeren, arbeidet det 8-10 mann her: en oberstlemmer, 3-4 «gammelslemmere» og omtrent like mange «ungslemmere». Alle var ungdommer – gammelslemmerne var gjerne mellom 20 og 30 år, mens ungslemmerne kunne være helt ned i konfirmasjonsalderen. (Foto: Bent Ek).

stollen prioritert. Fra skjerp no.8 ble det arbeidet i begge retninger; én gang ble drevet sørover og kom ut i dagen ved foten av åsen nede ved Dørja. En annen gang ble drevet mot nordvest, der den etter hvert ble forent med den sydgående gangen fra skjerp no. 1. Samtidig var det blitt ført et tverrslag fra no.1 til no. 5. Tilsammen utgjorde disse gangene en stoll på 285 lagter (570 meter).

Naturlig nok ble det brutt minimalt med malm i denne perioden, og underskuddene bare økte. Resultatet var at innskrenkningene fortsatte; i 1778 var utgiftene redusert til 4.360 rdl. (fra 7.780 i 1775), og arbeidsstokken var nede i 50 mann. Stillingen som understiger ble opphevet i 1777, og året etter sluttet mestersmeden Niels Krilaas, uten at det kom noen ny mann i hans sted – smedearbeidet ble utført av smeden ved Kiennerudvannsgrovne, Ole Gramse. I 1778 forlot også Johannes Lidemarck Skara-skjerpene til fordel for Kjennerudvannsgrovne³⁷, og i en periode var det faktisk heller ingen stiger ved Skara – regnskapet ble ført av sjakthaueren, Hans Chr. Kiemp, en bror av Ener Kiemp.

I 1777 eller -78 skrev justisråd Essendrop til grev Reventlow i København at Skara-skjerpene siden starten i 1769 hadde kostet Sølvverket 6 à 8.000 riksdaler mer enn de hadde innbragt.³⁸

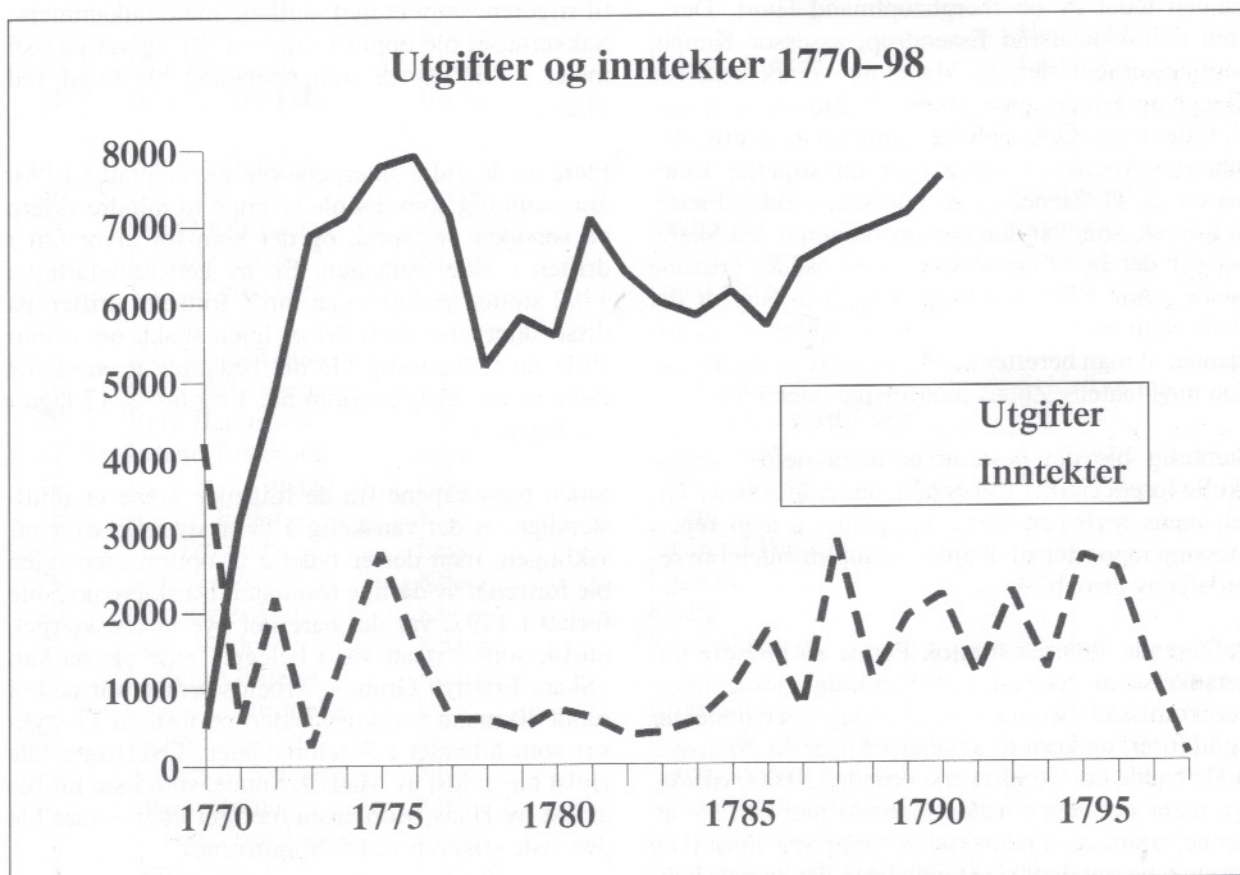
Men også denne gangen ble det gjort funn som ga grunn til optimisme – og nå var det gull det dreide seg om. I 1778 ble det oppdaget et gyldiske bånd i retning nord-sør gjennom nye skjerp no. 5 (gamle no.5 var blitt innstilt noen år i forveien), og to mindre gjennom skjerp no. 12 og 13. Ifølge Essendrop inneholdt malmen herfra 9 lodd sølv og 7 lodd gull. Vi har ikke funnet noen oppgaver over hvor stor denne gullproduksjonen var, men en del eksempler kan sees den dag i dag, i mineralogiske samlingen på Tøyen i Oslo.³⁹ Aktiviteten var stor ved disse skjerpene på begynnelsen av 1780-tallet, men i løpet av 1783 ble de forlatt.⁴⁰ Det ser altså ikke ut til at gullfunnene ga noen større gevinst, heller. Tidligere direktør ved Sølvverket, Chr. Münster, har sammenliknet produktiviteten ved Skara med en del andre gruver under Kongsberg Sølvverk og konkluderer med at Skara var «... den fattigste av alle de gruber, som dreves i 1780.» Bare 1,2 mark sølv pr. arbeider ble utvunnet dette året.⁴¹ Slik var situasjonen til tross for at arbeidet med Nedre Stoll på det nærmeste var ferdig, og en altså igjen kunne konsentrere seg om å utvinne sølv. Likevel fortsatte den gjennomsnittlige sølvproduksjonen å ligge underkant av 20 kg pr. år helt fram til midten av 1780-tallet. I tillegg til dette, lå jo Skara-skjerpene av sides til, slik at transporten til smeltehytta på Kongsberg også ble kostbar.

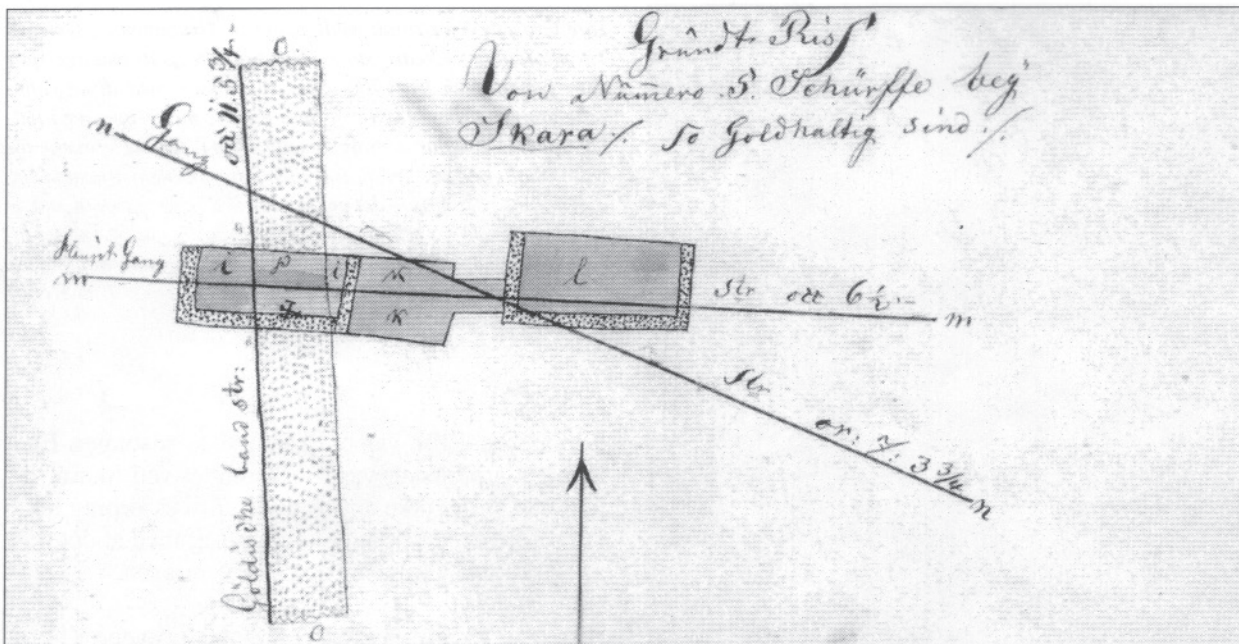
Tore Groseth viser rundt medlemmer av Drammen og Omegns Turistforening i «Nedre Stoll». Her ser vi fortsatt tydelige spor etter fyrsettingen fra 1700-tallet. Hensikten med disse vannrette gangene som ble drevet flere hundre meter innover i fjellet, var ikke å finne sølvforekomster, men å tømme gruvene for vann. Stollene løste imidlertid ikke bare problemet med vandrøktighet – det gjorde det også enklere å frakte ut steinen. Det ble lagt ut treløper, slik at steinen kunne trilles ut på kjerrer eller små vogner, også kalt «tyehunder». Ungguttene som hadde dette arbeidet, ble kalt «tyehundkneker». (Foto: Tom Helgesen).

Sommeren 1781 var også den siste sesongen Ener Kiemps arbeidslag var i virksomhet ved Skara. Etter dette er det ikke anført utgifter til skjerping her – det ser nesten ut til at en innfant seg med at det ikke var stort mer å finne her på Tretjennsåsen.

Likevel fortsatte driften ved Skara-gruvene i bortimot 20 år. Etter den kortvarige «gullfeberen» var det først og fremst det løfterike skjerp no.14 som ga forhåpninger. Her ble driften utvidet parallelt med at de gyldiske skjerpene ble trappet ned, og høsten 1782 ble det satt igang gjøpeldrift – gjøpelen ble hentet fra Kjennerudvannsgruvene.⁴² Samme høst ble det også ansatt en ny stiger, Anders Poulsen, og noen måneder seinere ble også smeden Ole Gramse overflyttet til Skara. Fra midten av 1780-tallet er det en tendens til noe bedre, om enn ujevnt, utbytte, og

Tallenes tale er klar: Skaragravene var et gigantisk underskuddsforetak. Etter en vellykket start høsten 1770, ble det drevet i 28 år med sammenhengende, og tildels store underskudd. (Kilde: Utgiftsregnskapene og Langbergs tabeller).

J. G. Madelungs kart fra 1778 over de gyldiske skjerpene ved Skara, no. 12 og no. 13. (Foto: Riksarkivet).

vi får en svak økning i arbeidsstyrken igjen, til det igjen var oppe i 70-80 mann på begynnelsen av 1790-tallet. Likevel ble produksjonen aldri stor nok til at gruvene gikk med overskudd.

I 1789 ble det foretatt en ny generalbefaring, denne gangen ledet av oberberghauptmand Hiort. Dessuten deltok justisråd Essendrop, assessor Knoph, bergmesterne Usler og Madelung, markskeiderne Ziener og Poppe, gesvorne P. Ziener, A. Usler, C. Usler og E. O. Knoph, bergamtskriver Barth, einfahrerne Michelsen og Ziener og stigerne Lidemarch, H. D. Ziener og A. Poulsen, foruten Frederick Buch, som var den nye oberstigeren ved Skara. Nå var det igjen optimismen som rådde: gruvene hadde «Aar 1788 kastet saa meget av sig, at det Haab som næsten var forsvundet synes at gi tilkjende, at man herefter kan vente om ei Utbytte, saa dog med taalelig Zubus mot forrige tider.»⁴³

Samtidig ble det bestemt at mark-sjeider Poppe skulle foreta en mer fullstendig undersøkelse av feltet, mens revir-betjentene ble pålagt å avgi regelmessige rapporter til oberberg-hauptmanden om resultatet av driften.

Påfølgende sommer foretok Poppe en grundig undersøkelse av Skara-feltet. Samtidig gjorde oberbergkommissær Brünnich et overslag over inntekter og utgifter, og kom til at skjerpene over en 20-årsperiode hadde kostet Sølvverket rundt 120.000 riksdaler, mens det neppe hadde innbrakt mer enn 1/4 av denne summen – underskuddet beløp seg altså til en formue på rundt 90.000 riksdaler. På denne bakgrunn, og på bakgrunn av Sølvverkets vanskelige økonomi, anbefalte Brünnich at driften ved Skara

skulle stanses umiddelbart til det var foretatt en ny generalbefaring. Etter en grundig rapport fra I.G.Madelung og C.Usler, samt ny generalbefaring med oberberghauptmand Jørgen Hiorth i spissen, ble konklusjonen likevel at driften skulle fortsette. Samtidig ble det foreslått å bygge et nytt sakkerhus til stigeren, samt et nytt «erts-og materialkammer». Sakkerhuset ble oppført i mars 1791 og var på 6x6 meter – det største som noengang ble bygd ved Skara.

Flere av de eldre skjerpene ble gjenopptatt i 1790-åra, samtidig som det ble tatt opp to mindre skjerp på sørsiden av Dørja, og det kom for alvor fart i driften i Skjelbredalen. En ny generalbefaring i 1792 støttet beslutningen om å fortsette driften på disse skjerpene, men det er igjen snakk om å innstille no.1. Samtidig ble det besluttet at en skulle drive inn en gang mellom no. 1 og no. 2, 17 lagter fra dagen.

Siden regnskapene fra de følgende årene er ufullstendige, er det vanskelig å få en oversikt over utviklingen, men det er tydelig at optimismen igjen ble fortrent av dårlige resultater. Da skjerp no.5 ble forlatt i 1797, var det bare det nye hovedskjerp, no.14, som fortsatt var i belegg. Dette ble nå kalt «Skara Ertzdyb Grube». Arbeidsstyrken var nede i rundt 40 mann ved hovedskjerp, foruten 17 stykker som arbeidet i Skjelbredalen. Overstiger Ole Holst ble avløst av Mads J. Sunne, som i sin tur ble avløst av Hans Morgenstjerne året etter – han ble den siste stigeren ved Skaragruvne.

I januar 1798 ble bergmester Usler satt til å lage en beskrivelse over Skara Ertzdyb Grube og Skjelbred-

MANNTALL 1797

Kongsberg Sølvverks manntall fra 1797 angir, i motsetning til de eldre manntallene, arbeidernes bosted. Ikke overraskende avslører dette at en stor del av arbeidsstokken ved Skara var plassbrukere i nærheten:

Alder		eller pladsde Fødested	Nuyærende oppholdssted pladsene er og bopelle	Under hvem gaarde ligende
53	Oberstiger Mads J.Sunne	Kberg	Kberg	
38	Mæster Smed Andreas Holm	Kberg	Kberg	
40	Ertzeider Sven Gundersen	Sansver	Gasevol	Bever grd.
55	Nachzahler Peer Tostensen	Hallan	Røraas pl.	Skielbre
40	Tosten Ramberg	Svenne	Lurdhøl pl.	Gullasrud
47	Fyhrvagter Niels Aardahl	Kongsbr	logerende paa Eger	
53	Kunst-hauer Peer Pr. Eeger	Kberg	Korsbakken pl.	Spisholt
48	Schagt hauere Johan Fr Frosen	Kberg	Lake pl.	Hegstad
39	Paal Ellingsen	Kberg	Hægstad sæter	Lundtejen
25	Johannes Bakken	Kberg	Kberg	
46	Hauere med fyhr Ole Løvtingen	Svenne	Haugen pl.	Gullasrud
45	Ole O.Kittilsen	Kberg	Sætter pl.	Nyerud
45	Lorentz Albek	Kberg	Korsbakken pl.	Spisholt
53	Troen Dørskiøe	Eger	Dørskiøe pl.	Ulland
38	Hauere med bohr Hans Halvorsen	Eger	Rognedahl pl.	Schielbre
49	Børe Halvorsen	Kberg	logerende i Vestfossen	
51	Erland Tostensen	Hallan	Hægstad pl.	Hegstad
49	Hermant Kofstad	Eger	Basserud pl.	Basserud
46	Joen P. Eeger	Kberg	Kberg	
48	Ole Tronrud	Eger	logeren i Hugsun	
26	Johanes Viborg	Kberg	Løka pl.	Livrud
40	Christoper Hartoe	Kberg	Kberg	
42	Peter Veidoe	Kberg	Korsbakken pl.	Spisholt
45	Ludvig Vitmeier	Kberg	Teigen	
33	Christen Lurdahlen	Eger	Brure Volden	Teigen
31	Jacob Tørgersen	Modum	logerende under Skielbre	
24	Anders Morskaar	Kberg	logerende paa Kofstad	
37	Jørgen Branum	Kberg	logerende paa Hegsta	
59	Anders Fridriksen	Kberg	logerende under Rue gr.	
31	Søren Hogste	Svenne	logerende under Gunalsrud	
51	Paal Elliasen	Eger	Hals pl.	Hals gr.

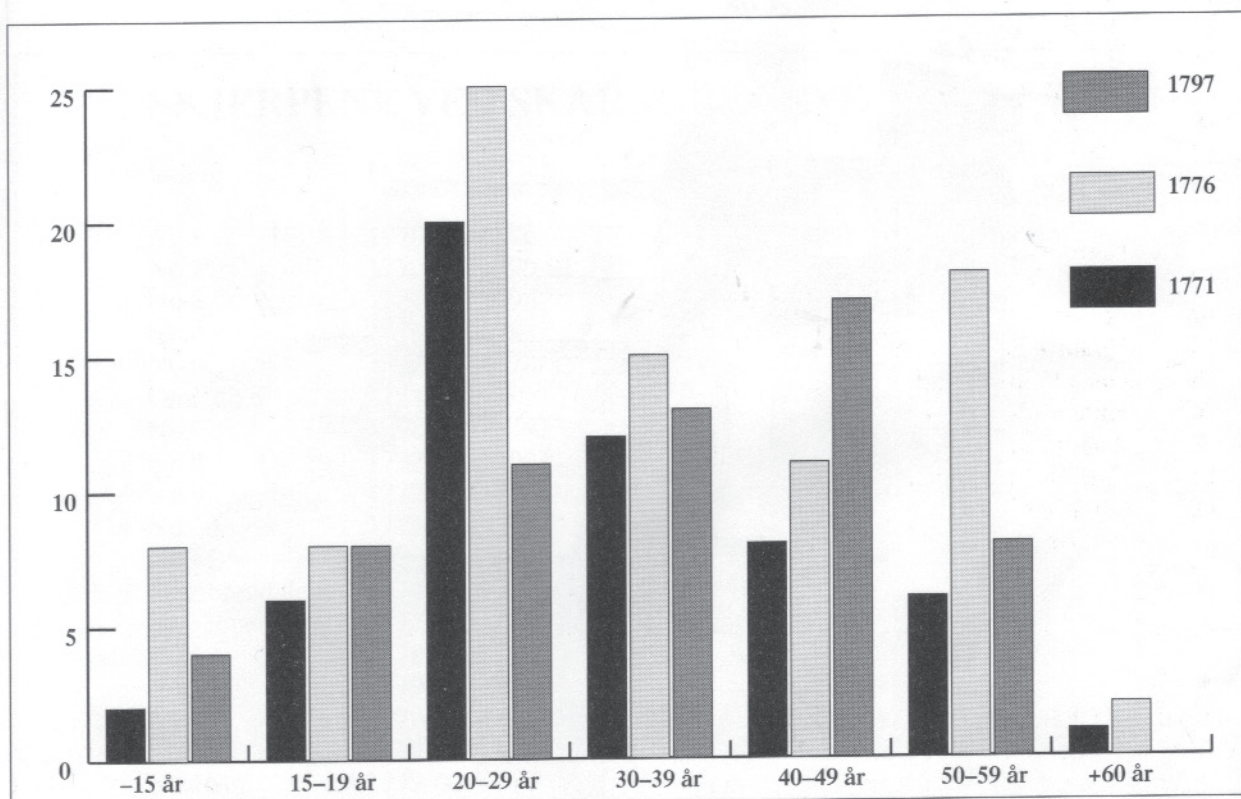
37	Erik Kiennerud	Kberg	Teigen pl. Nuværende oppholdssted pladsene er og bopelle	Teigen Under hvem gaarde
Alder		eller pladsde Fødested		ligende
56	Jens Haugen	Kberg	Kolber Dahl	Kolberg
41	Peer Knudsen	Svenne	Kate Kleva	Kienerud
48	Hans Lunteigen	Eger	Rue pl.	Rue
40	Ole Fløtager	Svenne	Aasen pl.	Hegstad
36	Anders A. Alfsen	Kberg	logerende under Teigen	
37	Jacob Tohresen	Kberg	logerende under Giøranrud	
31	Lars Olsen Bærum	Kberg	logerende under Schielbre	
34	Halvor Narvesen	Eger	Rue pl.	Rue
23	Loes hauer Peer P. Bøe	Kberg	logerende paa Rue eie	
28	Smed Sven Jens Vigersløv	Kberg	Kongsberg	
19	Tønne knegter Joen H. Trolsaas	Svenne	logerende hos	
21	Anders J. Hogste	Svenne l	ogerende under Aas gr.	
22	Gruvesprenger Jocom Skauvgaard	Kberg	Kberg	
22	Lede sprengere Peer P. Eeger	Eger	logerende under Gulasrud	
20	Hellik Hasel	Eger	logerende paa St.Hasel	
18	Tosten P. Rørass	Eger	logerer hos	
22	Giert Kolbiørnsrud	Kberg	Braten pl.	Teigen
19	Otter Christensen	Modum	Aasen pl.	Teigen
22	Ole J. Haugen	Svenne	Kolbergdahlen	Kolberg
25	Anders Aasland	Eger	logerende paa Lunteigen	
17	Drenger Ellert Cr Røe	Kberg	Kberg	
17	Jørgen Albek	Kberg	Eger	
15	Hendrik B. Jacobsen	Kberg	Kberg	
15	Hans Fierdingstad	Eger	Tigarud pl.	Liverud
14	Hans P. Eeger	Eger	Kors bachen	
13	Amun L. Torsbye	Kberg	Kongsberg	
13	Tore O. Løvtangen	Modum	Haugen pl.	
12	Ole Fierdingstad	Eger	Tigarud pl.	
15	Ingbret O. Esvold	Esvold	Teig pl.	Teigen

skjerpet, og i februar året etter ble det avholdt ny general-befaring. Situasjonen ser ikke ut til å ha vært særlig annerledes enn 5 år tidligere: Det fantes fremdeles muligheter for å finne mer sølv. Produksjonen hadde svingt fra det ene året til det andre, og 1796-97 hadde vært blant de bedre, til tross for at besetningen nå var nede i 58 mann.⁴⁴ Saken var vel heller at optimismen begynte å bli ganske tynnslitt

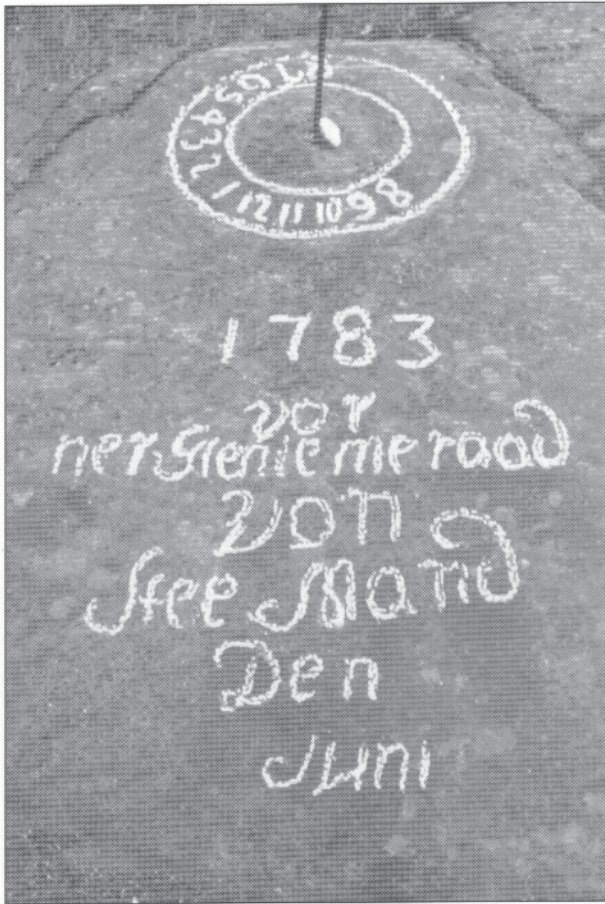
etter nesten 30 år med sammenhengende under-skudd. M. T. Brünnich, som hadde vært for nedleggelse alt i 1790, var nå blitt oberberghauptmand, og derfor er det vel ikke særlig overraskende at konklusjonen ble negativ denne gangen. Gjøpel-drivingen var blitt stadig mer kostbar, og det var foreløpig ikke gjort nye funn som kunne gjøre denne driften lønnsom. Både revier-betjentene og ober-

Smien ved Skaragruvene er fortsatt godt synlig i terrenget. (Foto: Bent Ek).

Mantallene viser at gjennomsnittsalderen blant gruvearbeiderne var lav. I 1771 var mer enn halvparten av arbeidsstokken ved Skara under 30 år, til tross for at det nesten ikke arbeidet barn der – 20-30-åringene dominerte fullstendig ved det nyopprettede skjerp. Seinere jevnet dette seg ut. De som arbeidet en årrekke ved Skara, dro etter hvert gjennomsnittsalderen oppover, men også barnarbeid ble mer vanlig. I 1797, året før nedleggelsen, var hovedtyngden av arbeiderne mellom 30 og 50 år. Derimot var det svært få over 60 år – de færreste beholdt helsa så lenge. (Kilde: Mantallene).

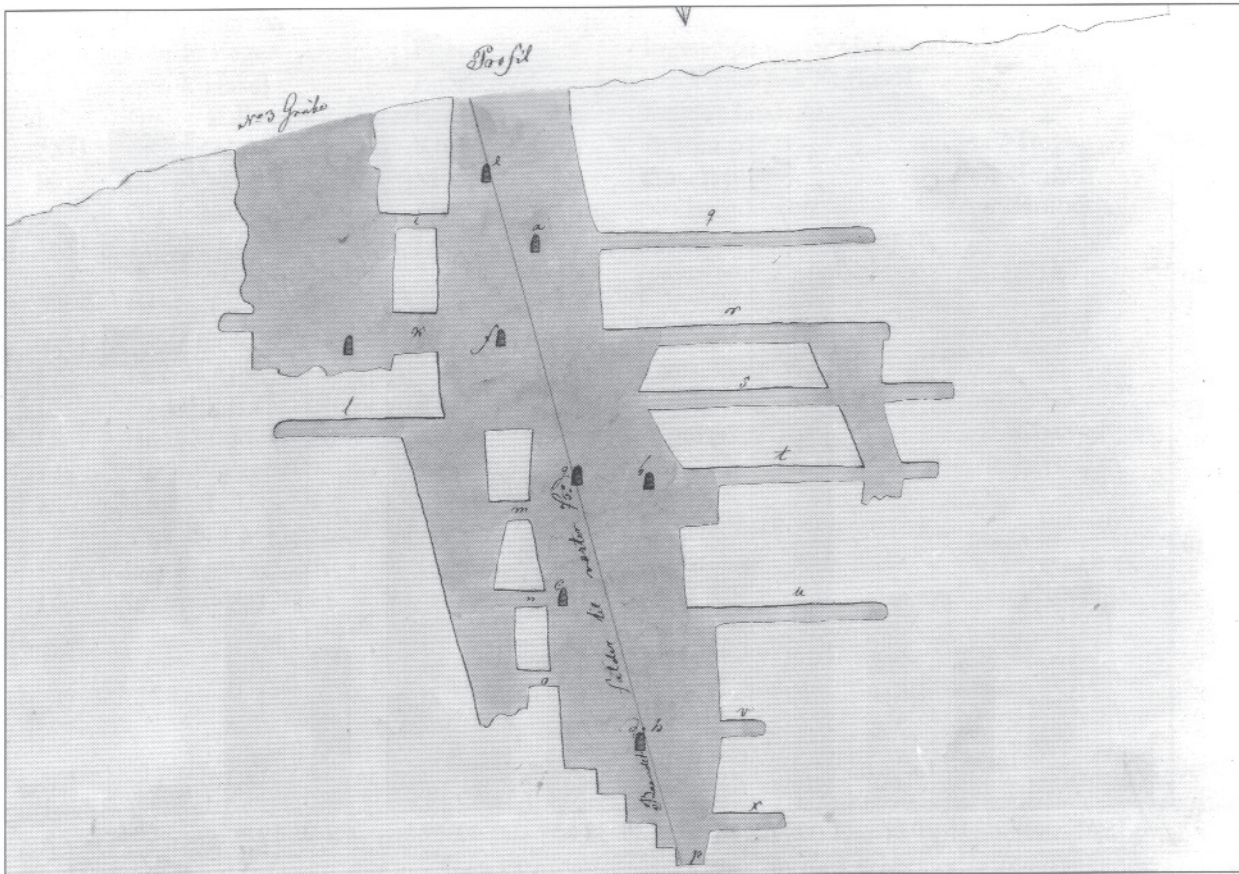

I juli 1783 ble Skaragruvene besøkt av den dansk-norske geheimeråd Christian Ludvig von Stehmand, og en inskripsjon til minne om dette ble hugget inn i fjellet rett ved soluret. Som en av kongens fremste rådgivere foretok han en flere måneder lang inspeksjonsreise til bergverkene i Norge. Han må ha stoppet ved Skara på vei mellom Modum Blaafarveværk og Kongsberg. (Foto: Olav Homlebekk).

stiger Mads Sunne pekte riktignok på en rekke geologiske forhold som kunne gi håp om bedre tider. Brünnich var imidlertid ikke enig med dem:

«Oberberghaupt-manden kunde ikke tage i betænkning, at samtykke dette paa bergmæssige grunder bygde forslag naar ikke gruben i sin hele øvrige omfang var ganske avbygget og uden erts som Revier betjenternes foranførte beskrivelse indeholder [...] paa et saa usikkert haab vovede Oberberghauptmanden ikke at tilraade grubens fortsættelse....»

Skara-gruvenes dager var altså talte – den endelige beslutningen ble tatt ved et reskript av 12/6-1798.⁴⁶ Derimot gikk kommisjonen inn for å fortsette driften ved skjerpet i Skjelbredalen, en drøy kilometer sør for Skaragruvene, siden dette var så lite under-

No.14, også kalt «Skara Ertsdybs grube», er det dypeste av skjerpene ved Skaragruvene, og på 1790-tallet var det først og fremst denne en satte sin lit til. Skjerpet nådde til slutt 116 meters dyp. Vi ser at sjakten følger en kalkspattgang på skrå nedover. derfra er det drevet inn feltorter (q,r,s,t,u) og tverrslag (a,b,c,e,g,h). Omtrent 30 meter under dagen er det forbundet med grube no.3, og der kommer også stollen inn. (Foto: Riksarkivet).

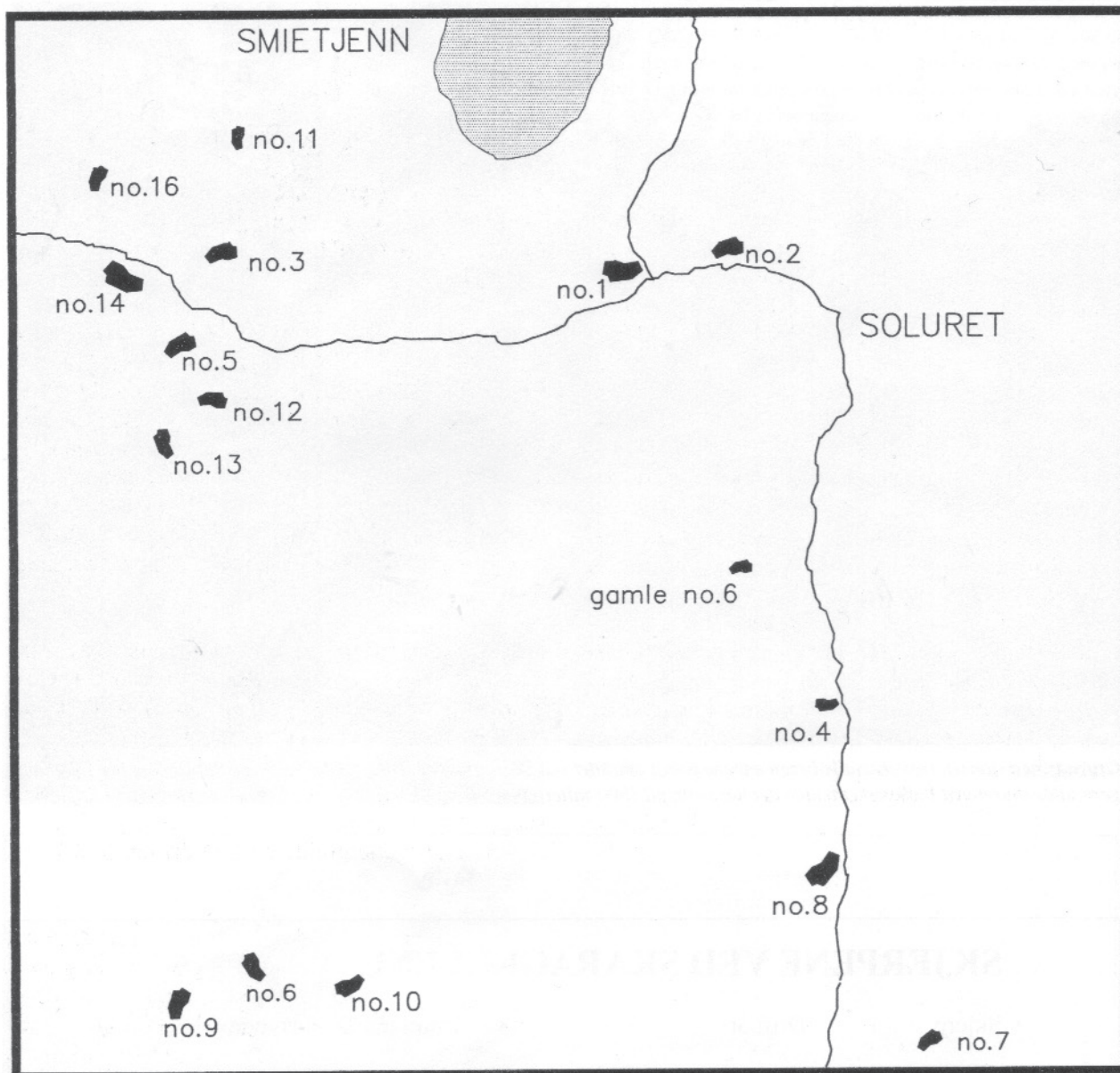

Gruvedriften stanset, men ikke alle bergmennene forlot området ved Skaragruvene. Både på løkkene ved Soluret, og her i det tidligere sakkerhuset ved Pukkverket bodde det husmenn på 1800-tallet. (Foto: Bent Ek).

SKJERPENE VED SKARAGRUVENE

Skjerp	Drift år	Uttatt masse	Dybde
No.1	1770-73, 1776-77, 1781-93	3.050 m ³	60 meter
No.2	1770-71, 1790-91	350 «	10 «
No.3	1771, 1786-93	6.820 «	36 «
No.4	1771-72, 1784	200 «	41 «
No.5	1771-76, 1778-83, 1786-97	2.290 «	62 «
Gml. no.6	1771	–	2 «
No.7	1771-72	–	4 «
No.8	1772-87, 1790	4.135 «	40 «
No.9	1772-76, 1783-93	1.850 m «	40 «
No.10	1773, 74, 1776	1.165 «	12 «
No.11	1773, 1775-77, 1785-87	40 «	18 «
Skjelbreddalen	1774-78, 1782-83, 1796-1800	–	14 «
Sørgangen	1777-79, 1782	–	–
No.12	1778-80, 1784	475 «	32 «
No.13	1779-84	625 «	32 «
No.14	1779-98	1.396 «	116 «
No.15	17794	20 «	8 «
No.16	1779-80	290 «	8 «
Nye no.6	1787-91	–	40 «

Kilde: Utgiftsregnskapene og Münster, korrigert med opplysninger fra Brünnich.

søkt at det var umulig å gjøre seg opp noen mening om drivverdigheten. Det var bygd en hestegiøpel der i 1797, og da driften ved Skara Ertzdyb grube ble innstilt året etter, ble sjeidehuset, smien og det nye sakkerhuset fraktet til Skjelbreddalen. Det gamle sakkerhuset og fôrhuset ble derimot solgt til bøndene på Skarra.⁴⁷

Driften i Skjelbreddalen ble imidlertid bare en kortvarig epilog, til tross for at et gullfunn ga visse forhåpninger en stund.⁴⁸ I januar 1800 anbefaler Usler og Samuelsen at også dette skjerpet innstilles, «da ingen synderlige anbrucker endnu etter 4 maaneders forløb har vist sig...» Etter en generalbefaring 4.februar samme år ble dette tatt til følge – bl.a. ble det vist til at utgiftene ved skjerpet foregående år hadde vært nesten fem ganger så store som inntektene.⁴⁹

Den 7. mai samme år ble det holdt auksjon over en del av bygningene ved Skara – hele Sølverket var preget av innskrenkninger, og ledelsen forsøkte å kvitte seg med så mye som mulig av det som sto igjen. Det største sakkerhuset ble kjøpt av gesvorn Holt, Jacob Lundteigen fikk tilslag på det lille sakkerhuset i Skjelbreddalen og et mindre hus av bindingsverk, mens Gulbrand Ravnaas overtok smien og Lars Dokka sikret seg kullhuset og stallen. Driften ved pukkverket fortsatte imidlertid utover høsten, til den siste malmen fra Skjelbreddalen var pukket. Den siste lønningen som noengang ble regnskapsført under Skara, var til Ellev K. Lurdahlen og Hendrik Stixrud, som hadde helgevakt ved pukkverket i november 1800.

Husmannsfamiliene og drømmen om sølvet lever videre

Nedleggelsen av Skara-gruvene hadde sammenheng med den pessimismen som hersket ved Sølvverket rundt århundredskiftet – på samme måte som en generell optimisme 30 år tidligere hadde vært årsaken til at slike små, avsidesliggende skjerp ble satt i drift. Nedleggelsen ved Skara var et ledd i den «sparepolitikk» som Kristian Moen beskriver og den utviklingen som endte med full nedleggelse av Sølvverket i 1805.⁵⁰

Skjelbred- og Holtefjell-skjerpene ble altså innstilt omtrent samtidig med Skara, og dette fikk selvsagt store følger for bosetningen i området. Bare ved Skara rammet nedleggelsen rundt 30 familier, som hadde plasser i nærheten av skjerpene. Det var altså ikke bare selve gruvedriften på Tretjennsåsen som ble nedlagt, men hele det samfunnet som var bygd opp rundt denne arbeidsplassen sto i fare for å bli brutalt rykket opp med roten. Ettersom skifteprotokollene for Eiker mangler for perioden 1787-1800, er det dessverre vanskelig å følge utviklingen i detalj. Folketellingen i 1801 viser imidlertid at de foregående årene må ha vært en dramatisk tid: Mange plasser har skiftet eiere og en del ser ikke ut til å være bebodd i det hele tatt. Noen fant kanskje arbeid som tømmerhogger, fløter eller sagbruksarbeider, men også denne næringen opplevde en krise i kjølvannet av krigen mot England 1807-14.

Også på selve gruveområdet var det bosetning utover på 1800-tallet. Da driften stanset, gikk eiendomsretten tilbake til de opprinnelige eierne, d.v.s. bøndene på Skara. I 1806 inngikk de en kontrakt med Ellev Kittilsen Lurdahlen der de leide bort «alle Skara skierp løkker og huuser som ligger under vores Sameye Grund» mot en årlig avgift på 8 riksdaler. Dessuten forpliktet Ellev seg til å vedlikeholde husene og til å la ungdirene på Skaragårdene i beite der om sommeren, mot betaling. Kontrakten gjaldt så lenge Ellev eller hustruen, Jørand Olsdatter Saga, var i live.⁵¹ Den eldste datteren deres, Ingeborg Kirstine, giftet seg forøvrig med Hans Hartvigsen Hougen, sønn av Hartvig Olsen på Søndre Dørsjø. Bortsett fra at de ble skilt, vet vi ikke noe om livshistorien deres, før Hans Hartvigsen plutselig dukker opp igjen i folketellingen i 1875. Da er han bosatt på «Pukværket» under Lundteigen. Sakkerhuset ved Dørja ble altså stående i over 75 år og ble bebodd av en av gruvearbeidernes etterkommere.

Også sagbruket ved Dørja var det interesse for. Sølvverket ser ut til å ha stått som eiere til 1812, da den ble solgt på en auksjon av kaptein Friderich Christopher von Ditten og hans medinteressenter, Kittil Fundset og Gullich Hvam fra Numedal og Ja-

cob Lundteigen fra Eiker.⁵² Disse må imidlertid ha kvittet seg med den nokså raskt, for ved en besiktigelse i 1818 nevnes en av Drammens største trelasthandlere, Mads L. Madsen, som eier av saken.⁵³ Det var han fortsatt i 1830-åra, da vi for siste gang hører om drift ved Skara-sagen.⁵⁴

Drømmen om å finne sølv levde også videre, både ved Skara og en rekke andre gamle skjerp. Ofte var det utenlandske interesser som sto bak – «The Royalberg Copper Mines Ltd.» var i virksomhet ved Kjennerudvannet 1903-09, og ved Gullarsrud drev «The Fiskum Syndicate Ltd.» forsøksdrift på samme tid – sistnevnte selskap måtte innstille fordi det ble nektet konsesjon.⁵⁵ Drammensavisene kunne med jevne mellomrom fortelle hvordan «gruvefeberen» raste på Eiker.

Det eneste disse foretakene som fikk noe større omfang, var Eker Kobberverk (den gamle «Eker Kiesgrube»). Her ble det drevet i stor stil på 1850-60-tallet, med over 70 arbeidere på det meste. Et nytt interessentskap satte igang drift 1874-79, under navnet «Haugunds Kobberverk», og enda et nytt selskap, «Ekers kobberverk», forsøkte seg 1885-89. Ingen av gangene greide en å få driften til å lønne seg.

Skara-gruvene fikk aldri oppleve en slik aktivitet igjen, men heller ikke her manglet det på planer. Først ute var hyttemester Michler og hans medinteressenter, som i 1808 fikk tillatelse til å drive noen av Holtefjell- og Skara-skjerpene. Dette må være opphavet til «Holtefjeld's og Skara interessentskap» som nevnes i kommisjonen av 1815⁵⁶ og i stortingsforhandlingene samme år.⁵⁷

I 1816, da Sølvverket hadde startet opp igjen, mutet de Skara-gruvene på nytt.⁵⁸ Skjelbreddalen ble imidlertid ikke mutet, men gruveinspektør Th. Rørdam nevner at han har kjennskap til en mann som tømte den østre gruve for vann i 1827 og fant sølv der, men som ble syk før han kunne gå videre med foretaket.⁵⁹

Etter dette var det stille fram til slutten av 1850-tallet, da en ny «Lov om privatdrift øst for Laagen» åpnet for privat skjerping i dette området, mot en årlig avgift på 100 kr. I 1862 startet aksjeselskapet «The Skara (Norwegian) Silver Mining Company Ltd.», med kontorer i Royal Exchange Buildings, Belgrave Road i London. Styreformann var Lord Garvagh, og de øvrige direktørene var også engelskmenn, med unntak av den danske «Councillor of Commerce», J.H.Lundt, og distrikts-bergmester C. F. Sell på Kongsberg.

Både «The Skara Silver Mining Company Ltd.» omkring 1860 og nordmennene Kingo og Schartum-Svendsen som var i aktivitet 30 år seinere, sørget for å få tegnet kart over området. Vi legger merke til at demningene ved Dørja fortsatt var intakte, og at låven ved Smietjenn, 1700-tallet «forhus», fortsatt står. (Foto: Statsarkivet, Kristiansand).

På mange måter var nok foretaket godt forberedt. Alt høsten 1859 hadde den britiske gruveeksperten John H. Clement besøkt gruveområdet, og han var uforbeholdent positiv til å starte drift der: «Alltogether, I know of no more inviting set of Mines, where the elements of success are more clearly visible, and where the history is more plain and honestly correct than these, and fortunate may the individual or company consider themselves who may have the opportunity to employ capital upon them, for I consider their reward will be large and lasting, if good management and perservance are properly enforced.» (Alt i alt kjenner jeg ikke til noe mer lovende gruvefelt, hvor tegnene på suksess er tydeligere og hvor historien er mer liketil og korrekt enn ved disse, og heldig er den person eller det selskap som får muligheten til å investere kapital i

dem, for jeg anslår deres fortjeneste til å bli stor og varig, dersom det utføres under god ledelse.)

Stort mer positiv konklusjon kan vel ingen forlange, og da den pensjonerte gruveinspektør Th. Rørdam også uttalte seg positivt, begynte foretaket å ta form. En peker på at både vannkraft og tømmer er lett tilgjengelig, og det er rikelig med arbeidskraft. De gamle veiene kan settes istand, og det er planer om å bygge opp et nytt og større pukkverk på ruinene av det gamle.⁶⁰ Den eneste skeptikeren er bergmester Sell, som advarer mot overdreven optimisme. Riktignok sto han oppført blant direktørene for selskapet da aksjeinvtasjonen ble sendt ut i 1862, men det berodde åpenbart på en misforståelse, for i mai året etter skriver han til London og forklarer at det aldri har vært meningen å delta, ver-

Mundlocken ved Nedre Stoll ble delvis ødelagt da driften ble forsøkt gjenopptatt på slutten av 1800-tallet, og den steinsatte vannrenna har grodd igjen. En restaurering av dette er blant de arbeidsoppgavene Skara Sølvgrubers Venner har planer om å ta fatt på. (Foto: Bent Ek).

Gulfeber i Gruveåsen

ØVRE EIKER: Det er gyldent, det er lite av det, men det finnes. Det hevder tre «Espen Askeladder» fra Skoger som nå får Øvre Eiker med på et gjenoppvinningsforsøk av Gruveåsen. Hensikten er å finne GULL – nok gull til industriell produksjon, samt en foretursisme og klondyketerning.

Børre har Lie

Marmine a.s. betor Skogerfirmaet med tre ansatte: Direktør Per Elvinn Kleven, markedsjef Tom Lemb og teknisk sjef Reidar Andersen. De sitter på teknologibladet annet benyttet i foljetrisområdene, som er en revolusjon når det gjelder å finne mineraler i løsmasser.

– Vi vet at det finnes både gull, kobber, zink og kobolt i Gruveåsen nær Ormåsen i Øvre Eiker. Vi har mutet (skrevet seg enerett) på området i nye år, sier Per Elvinn Kleven.

Tredve tonn viktig prøve
I går presenterte de sine vyer for Øvre Eiker kommune og for andre interesserte. Allerede før jul vil de ta ut tredve tonn med masse fra Gruveåsen

sen som skal til ytterligere analyse for å teste drivverdigheiten.

– Vi hadde prøver til analyse i Canada og det ble faktisk funnet et hundre deler gram med gull samt andre forurensninger som gjør ytterligere forskning nødvendig – og ikke minst spennende, sier de tre gullgraverne.

Det lille treannuetsfirmaet Marmine a.s. ble etablert i 1988 i Skoger, vil nå flytte sin virksomhet til Øvre Eiker. I dag tilbyr de konsultativt samarbeid, gruvedrift og salg av gullveistyr samt prosjekter på offshorebasen. Tre menn omsatler i år for halvannen million kroner, men det er bare småtteri hvis gull- og turismeventyret i Øvre Eiker skulle slå til.

–Hokksund Norges nye gullby.

De tre med gull i bukket ser for seg å plassere Hokksund og Øvre Eiker på kartet som Norges nye Klondyke med grunnlag for prøvedrift, nye arbeidsplasser og turisme.

Et Gravåsen, der det ble drevet gruvedrift for hundre år siden, drivindustri, samt lage et fritidspark. I tillegg der turistene og lokalbefolkningen kan se en moderne gullgruve.

– Turistdelen er meget interessant og bør være et aktivum for Øvre Eiker, sier Kleven, Lemb og Andersen. De tror at det ligger verdt for mellom 30-150 millioner kroner i berggrunns i Gruveåsen – verdier som man tidligere ikke har klart å utnytte på grunn av for dårlig teknologi.

– Vi vet hvordan det kan gjøres. Vi kan med de maskiner vi har til rådighet behandle store masser og utvinne disse. Det er ikke snakk om å stille med håndvasker-fat for å finne

– Det er penger i stein – det er gull og andre mineraler i Gruveåsen i Øvre Eiker som kan utnytte med ny teknologi, sier de tre «askeladderne» i Skogerfirmaet Marmine som nå vil sette på Øvre Eiker som Norges nye gravveier. Foran og bakover direktør Per Elvinn Kleven, markedsjef Tom Lemb og teknisk sjef Reidar Andersen.

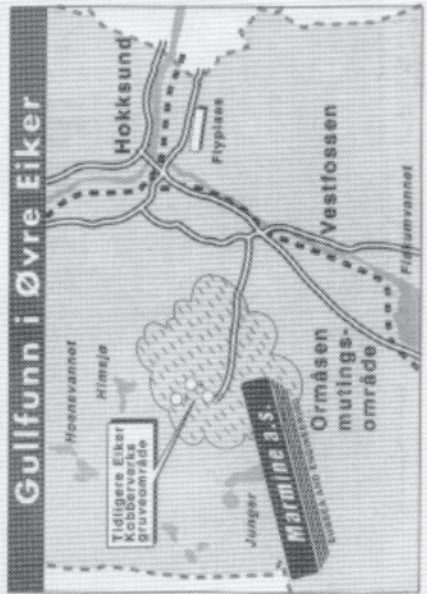
skal står for salg av utstyr til andre mineralgraver, analysestasjon, konsulentfirmaer, kursar, utstillinger, konstruksjon og separasjon av spesialutstyr og separering og raffinering av malm.

I løpet av neste år håper man å få resultater fra de gamle slagbærgene ved det nedlagte kobberverket Ormåsen for å se om det kan gjøres drivvedig med nye metoder. Man vil også teste sitt spesialutstyr «Subsea mineral detection and sampling» (grovt oversatt: undervannspå-

visning av mineraler og innsamling) i nærområdet.

Allerede året etter, i 1994, håper man på full drift med salg og utvinning med en beregnet omsæting på totalt 45 millioner kroner. Antall ansatte i Hokksund regner de med vil øke radikalt.

– Vi har tro på at vi kan lykkes. Vi har studert markedet og er klare til å satse, sier de tre som kan bli Øvre Eikers moderne Askeladder.

Foreløpig siste anfall av «gruvefeber» på Eiker: I 1992 gikk selskapet Marmine A/S ut og offentliggjorde planer om å utvinne gull fra berghallene ved kobbergruvene i Ormåsen. Foretaket ble oppgitt etter kort tid, uten annet resultat enn at minnene fra den eldre gruvedriften ble rasert. For å hindre at kommersiell drift skal ødelegge kulturminnene ved Skaragravene, har Venneforeningen mutet dette området. (Faksimile fra DT&BB).

ken som direktør eller aksjonær, i og med at han innehar en offentlig stilling som distriktsbergmester. Han lover imidlertid å bidra med råd og veiledning, mot en rimelig kompensasjon.⁶¹

Det siste vi hører om «The Skara (Norwegian) Silver Mining Company Ltd.» er i juni samme år. Da skrev J.H.Lundt til Rørdam fra London og anmeldte Lord Garvagh's ankomst – han nevner da at det «går godt» med gruvene.⁶² Selskapet kom altså igang med driften, og det ble levert 22 mark sølv til smeltehytten.⁶³ Det ser imidlertid ikke ut til å ha blitt noen suksess for eierne, og planene om å gjenreise pukkverket ble nok aldri realisert.

Den neste som forsøkte seg i Skara-feltet, var Thomas Catharinus Bang, en av toppene i Drammens næringsliv. I 1875 fikk han og hans medinteressenter tillatelse til å skjerpe og drive sølv- og gullførende ganger i den nordre delen av feltet, sør for Himsjø. Dette var altså et godt stykke utenfor det gamle gruveområdet. Selskapet var ikke i drift etter 1879, men en fortsatte å betale avgiften fram t.o.m. 1886.⁶⁴

Det ble gitt flere konsesjoner i Skara-distriktet i denne perioden. En herr M.Stangebergs interessensskap nevnes i 1879, men det ser ikke ut til å ha blitt noe ut av dette. Litt mer vet vi om parhestene Alfred Schartum-Swensen og M. T. Kingo, som fikk konsesjon på deler av både Skara-feltet og Frederik IV's gruvefelter i 1883-84. Dette må ha vært menn med en viss erfaring på området. Ifølge «Adressekalender for Kristiania», var firmaet A. Schartum-Swensen & Co. agent for flere utenlandske gruveselskaper i Norge, mens Kingo var kobberstikker ved Norges Geografiske Oppmåling. Når Kingo skriver sin rapport fra Skara-feltet på engelsk, tyder det på at også de hadde med seg utenlandske interessenter.⁶⁵ Det var først og fremst skjerpene no. 14, 3, 1, 5, og 8 en var interessert i, og Kingo anslår de totale kostnadene til 175.000 kroner. Det inkluderte fullstendige boliger for 5 familier, brakke for minst 30 mann, samt nødvendige driftsbygninger. På sikt ville det også være nødvendig med nytt pukkverk, men de første årene regnet Kingo med at det gikk an å føre malmen til Kongsberg på vinterføre. Alt ialt beregnet han utgiftene ved Skara til 175.000 kr., samt 20.000 kr. årlig i driftsutgifter.

I 1890 ble Øvre stollen ved Skara rensket opp over en strekning på 120 meter, og året etter gikk en løs på Nedre stoll og utvidet den over en lengde av 278 meter, og ved stollmunningen ble det bygd ei ny

smie. I 1892 var så Schartum-Swensen og Kingo klare til å ta fatt på sølv-jakten. Det ble arbeidet på hovedgangen under skjerp no.8, men resultatet var magert: »Sølv har ikke været seet...».

Aktiviteten fortsatte etter århundreskiftet. I 1901 fikk en viss P. Hjalmar Pedersen konsesjon på et stykke som omfattet hele «det nordre gruvefeltet ved Skara» – dette er trolig det såkalte Humlebekkskerpet, som ligger et godt stykke nord for de gamle Skara-gruvene.

Det må ha vært en annen del av feltet, antagelig lenger sør, som Petter Olsen Wiig fikk konsesjon på i 1903. Sannsynligvis er dette det samme området som Schartum-Swensen og Kingo drev i 1890-92. Tre år seinere ble et tredje stykke gitt til Jens Chr. Olsen, innehaver av et firma som drev med «Dampskibsexpedition og Speditionsforretning» i Moss. Muligens var han en slektning av Olsen-Wiig – ihvertfall har han innbetalt avgiften på vegne av denne, og han fikk også tillatelse til å skjerpe i dette området.

Såvidt vi vet var dette de foreløpig siste forsøkene på privatdrift ved Skara. Nå kom imidlertid Kongsberg Sølvverk inn i bildet igjen. Riktignok må det ha eksistert planer for en gjenopptagelse langt tidligere, for Kingo nevner i 1884 en nokså vidløftig plan om å drive inn en dypstoll fra Skjelbredalen til Skara – han legger imidlertid til at Sølvverket aldri kom så langt at det ble utarbeidet målinger og overslag på dette prosjektet.

I 1911 ble imidlertid myntmester Carl Bugge og hans assistent, Arne Bugge, satt til å gjøre en geologisk beskrivelse over Skara gruvefelt. Beskrivelse gir mange interessante opplysninger om de geologiske forholdene, men de ga nok ikke grunnlag for noen optimisme når det gjaldt ny drift. Bugges undersøkelser satte et endelig punktum når det gjaldt «gruvefeberen» for Skaras vedkommende. På samme tid var de siste restene av bosetningen i området i ferd med å dø ut – Jensrud, Svendsplassen, Brennaasen og til slutt Kolbergsetra. De gamle plassene ble fraflyttet og enten tatt i bruk som hytter eller ble stående og forfalle.

Det gamle gruvesamfunnet på Tretjennsåsen ble overlatt til skogsdrift, steinsamlere og turgåere. Først 70 år seinere ble det ny aktivitet rundt Skarskerpene – men da var det ikke lenger drømmen om å finne sølv som var drivkraften.

Skara Sølvgrubers Venner

Sommeren 1983 gikk pensjonist Arne Thorkildsen søndagstur i de traktene der Ener C. Kiemp hadde streifet rundt drøyt 200 år tidligere. Han passerte Smietjenn og la merke til de tallrike skjerpene og de ruvende berghallene. Han stoppet opp ved soluret for å lese inskripsjonene etter Kiemp og von Stehmann, og han beundret den store hestevandringen på toppen av åsen. Nede ved Dørja kunne restene av pukkverket og vannrenna såvidt skimtes i villniset. Interessen for området var vakt, og slik startet en prosess som skulle resultere i dannelsen av «Skara Sølvgrubers Venner».

Alt samme høst tok Thorkildsen kontakt med Øvre Eiker kommune, Eiker Historielag, Fylkeskonservatoren i Buskerud og Norsk Bergverksmuseum på Kongsberg. Alle var enige om at Skaragruvene burde bevares. Bergverksmuseet skrev f.eks. at «Som en del av det nasjonale kulturminnet Kongsberg Sølvverk, som Norsk Bergverksmuseum er satt til å forvalte, er Skara sølvgruver et kulturhisto-

risk verdifullt område som bør vernes mot skader og inngrep.»

Det ble holdt en del befaringer i området, og en begynte å legge planer for arbeidet – først og fremst gjaldt det å finne fram til hustuffer og andre bygningsrester som delvis var overgrodd. Det ble snakk om skilting av området og restaurering av hestevandring, vannrenne o.s.v. Grunneierne i området – Anders Skarra, Emil Skarra, Gunnar Bakkerud og Frank Såsen – var også positive til tanken om at gruveområdet var et kulturminne som en burde ta vare på, og en ble enige om at dette kunne gjøres uten at det var nødvendig å frede området. Skogsdrift og kulturvern skulle gå hånd i hånd.

Spørsmålet var hvem som skulle påta seg det praktiske arbeidet. Slik oppsto etterhvert tanken om en egen venneforening, og 22. november 1989 innkalte Kulturutvalget i Øvre Eiker til et møte der det ble valgt et interimsstyre.

I løpet av 1990 ble det laget utkast til vedtekter, en holdt kontakten med grunneiere og kommunale myndigheter, og det ble lagt fram en organisasjons- og framdriftsplan. I denne planen tok foreningen mål av seg til å gjennomføre:⁶⁶

- rydding av grener, kvist og kvas ved nedre stollåpning området ved Pukkverkshølen, Pukkverket, vannrenne, området langs Dørja og hestevandringene
- rydding og sikring av området ved øvre stollåpning og rehabilitering inngangspartiet slik at vannet renner ut
- annonsering av tiltak, kontakt med media og lage scrap-book
- sette istand vannhjulsfundament, sagfundament, vannrenne, smie, hestevandring og pukkverksfundament
- finne de gamle stier mellom de 3 gruvegruppene, eventuelle veier m.v. brukt til malmkjøring, rydde disse for kvist og kvas
- rense inskripsjonene ved klokkeområdet
- sette opp skilt på aktuelle steder
- på lang sikt bygge et pukkverk, vannhjul, oppgangssag, sakkerhus og stall, så langt som mulig slik de engang var
- gi ut hefte eller bok om Skara Sølvgruver.

Det var altså en ganske ambisiøs plan, og på langt nær alle disse tiltakene er påbegynt, langt mindre gjennomført. Likevel har det det alt skjedd mye takket være dugnadsinnsats. Rydding og brenning av kvist og kvas – en formidabel jobb – begynte sommeren 1990 og har fortsatt siden. Innimellom har det dukket opp nye hustuffer, slik at en etterhvert

Arne Thorkildsen fra Drammen, tidligere jernbanemann og sosialarbeider, har brukt pensjonisttilværelsen til å registrere boplasser og andre kulturminner på Øvre Eiker – så langt er over 600 plasser registrert. Interessen for Skaragruvene ble vakt i 1983. (Foto: DT&BB).

Et av venneforeningens hovedmål har vært å gjøre området ved Skaragravene tilgjengelig og attraktivt for publikum. Skilting og merking av rundløype har vært viktige tiltak i denne forbindelsen. (Foto: Arne Thorkildsen).

Dugnadsgjengen har kaffepause. F.v. Bent Ek, Arne Thorkildsen, Asbjørn T. Berg og Thor Ulveland. (Foto: Tore Grøseth).

har fått et godt bilde av bebyggelsen i området. Grunnmuren til den store hestevandringen ved skjerp no.8 ble satt istand, og høsten 1992 begynte restaureringen av vannrenna. Skjerp og hustufter er blitt skiltet, og på utvalgte steder er det plassert enkle trekrakker for publikum, som etterhvert har begynt å finne veien til Tretjennsåsen.

I november 1992 ble interimsstyret avløst av det første ordinære styret. Siden den tid har foreningen arbeidet videre med flere oppgaver, i samarbeid

med kommunenes kulturretat og med Norsk Bergverksmuseum som faglig veileder. Først og fremst har det blitt lagt vekt på å sikre ruinene mot videre ødeleggelse. Dernest har en forsøkt å legge forholdene til rette for alle som vil se seg rundt i området – gjennom rydding av stier, merking av rundløype, skilting og annen informasjon. På denne måten forsøker venneforeningen å gjøre dagens eikværing oppmerksom på dette spesielle og spennende kulturminnet – der så mange av deres sambygdinger sleit hardt for det daglige brød for 200 år siden.

Litteratur:

- Berg, Bjørn Ivar: Riksdaler på sledeføre. Oslo 1982
 Berg, Bjørn Ivar: Gruveteknikk ved Kongsberg Sølvverk 1623-1958. Kongsberg 1991
 Bradt, David Eberhardt: Beretning om en til Kongsberg Sølvverk, Walløe Saltverk, Edsvold Guldverk og Cobolt-eller Blaafarve Verket, samt Glasverkerne i Norge, 1781 gjort Reise. (Universitetsbiblioteket i Oslo, Håndskriftsamlingen)
 Brünnich, Morten Thrane: Beretning om Numedals gruber. (i Bergverksmuseets skrift nr.4)
 Bugge, Arne: Sølvforekomstene ved Kongsberg. (i «Naturen»1934)
 Hansen, Dag: Øvre Eiker. Geologisk oversikt, en kortfattet oversikt for amatør-geologer. 1975.
 Helland, Amun: Kongsberg Sølvverks drift før og nu. 1890
 Johnsen, Nils: Eker. Træk av en storbygds saga. Kristiania 1914
 Malthus, Thomas R.: Reisedagbok fra Norge. 1799
 Moen, Kristian: Kongsberg Sølvverk 1623-1957. Kongsberg 1967
 Moseng, Ole Georg: Sigden og sagbladet, Eikers historie bd.2. Øvre-og Nedre Eiker 1994
 Münster, Chr.: Skara Sølvgruber – en sammenstilling af det hele bedømmelsesmateriale. Kongsberg, 1912.
 Strøm, Hans: Fysisk-oeconomisk Beskrivelse over Eger Præstegield i Aggershusus Stift i Norge

Noter:

1. NBM/Skrift nr.4/M. T. Brünnichs beretning om Numedals gruber.
2. NRA/KS/Brev av 25. nov. 1772 fra Bertel Bertelsen til Det Kongelige Oberbergamt .
3. NRA/KS/Det Kongelige Oberbegamt nr. 994, 13. feb. 1773.
4. NRA/KS/Brev av 2. des. 1772 fra Amun Alfsen til Det Kongelige Oberbergamt.
5. Personopplysningene om E.Kiemp, A. Alfsen, B. Bertelsen, Chr. Hansen, A. Biring og J. Hougen er hentet fra Olav Homlebekks private notater og bygger på opplysninger fra kirkebøkene på Kongsberg, Flesberg og Eiker, samt på Kongsberg Sølvverks mantall.
6. NRA/KS/Utgiftsregnskaper for 3. revir.
7. Johnsen (1914), s. 118 og s. 253ff.
8. Moseng (1994), s. 247ff.
9. *ibid.*, s. 298.
10. *ibid.*, s. 300.
11. Moen (1967), s. 93f.
12. «Bergmanden», nr. 2 1847, s. 31ff og nr. 3 1847, s. 41ff.
13. NBM/Skrift nr. 4.
14. NRA/Rentekammeret, real. ordnet avd./Bergverksvesen, pk. 37.
15. Hansen (1975), s.16f og Bugge (1934), s.195ff.
16. Alle personopplysninger i dette kapitlet er også hentet fra Olav Homlebekks private notater.
17. NRA/Fæsteseddel mellom Peder Olsen Berg og Ole Andersen .
18. Strøm (1784), s. 157.
19. NRA/Pantebok for Eiker, Modum og Sigdal, 1787.
20. Moen (1967), s. 219f.
21. NRA/KS/Utgiftsregnskaper for 3. revir.
22. Langbergs tabeller, bilag til kommisjonens innstilling av 1885, sitert fra Münster (1912).
23. NRA/KS/Utgiftsregnskapene, tømmermannsregnskapet (ført i protokollene for 2. revir).
24. Berg (1982).
25. Moen (1967), s. 223ff.
26. NRA/KS/Brev fra overbergamtet 17. april 773.
27. NRA/KS/Brev i Overbergamtet, 26. juni 1773.
28. *ibid.*
29. NRA/KS/Madelungs brev av 14. juli 1773.
30. NRA/KS/Utgiftsregnskaper for 3. revir.
31. NRA/KS/Innkome brev 1773.
32. NRA/Oberbergamtets Befarings Protocoll, 14. juli 1773 .
33. NRA/KS/Utgiftsregnskapene, tømmermannsregnskapene (ført i protokollene for 2. revir).
34. Münster (1912), s. 65.
35. General-Befaring 8. juli 1776, gjengitt i Münster (1912).
36. Moen (1965), s 153ff.
37. NRA/KS/Utgiftsregnskapene 1782.
38. Münster (1912), s 59
39. SA/Østlandske/diverse pakkesaker II – Skara Silver Mining Co. Ltd.
40. Bergmanden nr.1, 1847.
41. Münster (1912), s. 65ff.
42. NRA/KS/Licitationsprotokollene, 13. juli 1782.
43. Münster (1912), s. 24.
44. *ibid.*, s. 49.
45. *ibid.*, s. 50f.
46. NRA/M. T. Brünnichs arkiv, fol. 31, s. 59.
47. NRA/KS/Utgiftsregnskapene, samt licitationsprotokoll 10. november 1798 48. Münster (1912), s. 55.
49. *ibid.*, s. 42.
50. Moen (1967), s. 149ff.
51. NRA/Pantebok nr. 6 for Eiker/Modum/Sigdal 1800-1809, pg. 502.
52. NRA/Pantebok for Eiker/Modum/Sigdal 18. februar 1812.
53. NRA/Tingbok for Eiker, 1818.
54. NRA/KS/Langbergs beskrivelse (uordnet del, løpenr.6), samt Johnsen (1914), s. 190 .
55. Johnsen (1914), s. 282ff.
56. Münster (1912), s. 63.
57. Stortingsforhandlingene 1815/16 nr. 6, pag. 9.
58. NRA/Østlandske bergmesterdistrikt, mutingsprotokoll no.1.
59. NRA/Østlandske bergmesterdistrikt, diverse pakkesaker II.
60. NRA/Østlandske bergmesterdistrikt, diverse pakkesaker II .
61. NRA/Østlandske bergmesterdistrikt, brev av 18. mai 1863.
62. NRA/Østlandske bergmesterdistrikt, brev av 5. juni 1863.
63. Helland (1890), s. 191.
64. NRA/KS, Kongsberg Sølvverk etter 1816, pakke 443.
65. NRA/KS, uordnet materiale, hyllenr. 4A 07513, nr. 13.
66. Protokoll for Skara Sølvgrubers Venner 1983-1992.